

Population Journal

Population Journal

Summer 2023, 30(124), 51-87

Home Page: <https://www.population-journal.ir/>

Marriage in Iran: Trends, Policies, and Policy Requirements

Fateme Modiri^{1✉}, Milad Bagi²

1. Assistant Professor, Department of Family Studies, National Institute for Population Research, Tehran, Iran. E-mail: fateme.modiri@nipr.ac.ir
  2. Assistant Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Economic and Social Sciences, Hamedan, Iran. E-mail: m.bagi@basu.ac.ir
-

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Article type:
Review Article

Considering the significance of family formation in Iran, the shifts in marriage patterns, and the need for the development of effective policies, this article analyzes the marriage trends over the past three decades (1365–1395), reviews policy responses, and delineates essential policy requirements. The research methodology involves a secondary analysis of national datasets (National Population and Housing Censuses, Household Income and Expenditure Survey, World Values Survey, Civil Registry Organization), and its theoretical framework encompasses demographic transition, globalization, and the Frankfurt School. The findings suggest the concurrent existence of both traditional and contemporary behaviors. For example, the universality of marriage, consanguineous unions, early marriages, and the significant influence of families as reference groups in spouse selection continue to persist. On the other hand, transformations in some indicators are observed, including women's role in spouse selection, an increase in the average age at marriage, permanent celibacy, and marriage after the age of 30. In response to some of these changes, policies have been implemented that seem to have not been very successful. This lack of success can be ascribed to factors such as insufficient consideration of gender, generational, provincial, regional, ethnic, and religious differences in policymaking; inadequate analysis of the underlying causes of phenomena and failure to base policies on these causes; repetitive and overlapping policies; the absence of a dedicated body responsible for policy implementation; the enactment of impractical policies; and the lack of effective policy monitoring. To enhance policy effectiveness, it is advisable to adopt comprehensive policy packages, consider the requirements of diverse social groups, base policymaking on underlying causes, and engage in ongoing policy monitoring.

Keywords:

Average Age of Marriage, Permanent Celibacy, Marriage Policies, Universality of Marriage.

Cite this article: Modiri, F., & Bagi, M. (2023). Marriage in Iran: Trends, Policies, and Policy Requirements. *Population Journal*, 30(124), 51-87.

© The Author(s).

Extended Abstract**Introduction**

In modern societies, swift social transformations have profoundly altered family structures that were previously stable and predictable prior to the Industrial Revolution. Iran has also experienced influence from these developments, particularly within the institution of marriage. Examining marriage trends is crucial, as it reveals challenges and assists policymaking related to family. This article examines marriage trends over the past thirty years, assesses current policies, and proposes policy recommendations.

Methodology

This descriptive-analytical study utilizes secondary data analysis by reexamining data previously gathered from multiple sources. Secondary analysis is suitable in this context. Data sources encompass national population and housing censuses (1996, 2006, 2011, and 2016), household income and expenditure surveys (1984–2019), and the World Values Survey (2000, 2005, and 2017), spanning the past three decades. The unit of analysis is the individual, with samples from the World Values Survey ranging between 1,499 and 2,667 respondents. Census data reliability has been confirmed in prior studies.

Findings

Marriage indicators in Iran demonstrate that the number of marriages rose from 1986 to 2011, but subsequently declined, particularly in rural regions. The proportion of married individuals aged 20 to 40 has decreased, whereas the incidence of lifelong celibacy has risen, especially among women. The average age at marriage has risen for both men and women, with women marrying earlier and urban residents marrying later. Age homogamy (spouses of comparable age) has risen, resulting in a reduced spousal age disparity, while educational homogamy has diminished. Early marriages are more frequent among women and have increased in some years. Public attitudes remain positive towards marriage. More than 91% oppose children being born outside of lawful marriage, and 71% regard premarital sexual activity as abhorrent.

Legal frameworks have undergone significant evolution: the minimal legal age for marriage was established at 15 for females and 18 for males in 1934, reduced following the 1979 Islamic Revolution, and subsequently revised in 2002 to 13 for females and 15 for males, with parental and judicial consent required for marriages involving minors.

Since 1992, various policies and laws— including the Student Welfare Fund Law, the Fourth Development Plan, the Youth Marriage Facilitation Law, and the Youth Population and Family Support Law—have sought to promote youth marriage through measures such as loans, housing assistance, financial support, cultural initiatives, premarital education, and family strengthening programs.

Conclusion and Discussion

Most individuals aspire to marriage and family establishment; however, decreasing marriage rates are partly attributable to demographic shifts, such as a reduced number of individuals within the marriageable age brackets. Therefore, more precise indicators (e.g. age-specific marriage rates), are required. Globally, declining marriage rates and increasing marriage age are common trends affecting Iran as well. Although Iran's crude marriage rate exceeds that of certain Islamic and Western nations, it has recently experienced a decline.

Despite the implementation of numerous family-oriented policies, many programs have not been executed effectively. The government has not assumed comprehensive responsibility for individuals' economic rights within families, instead shifting economic burdens onto families, which contradicts the realities of nuclear family structures.

Inconsistencies and lack of coordination among policy institutions have rendered some policies ineffective.

Gender roles and relations continue to be a contested domain, characterized by divergent viewpoints among researchers and policymakers. Most policies primarily address economic issues associated with marriage; however, comprehensive economic evaluations are notably absent. Youth unemployment—especially among educated women—is a significant factor impacting marriage, yet macroeconomic policies to address it are insufficient.

Policies frequently prioritize cultural considerations, while economic and employment-related issues tend to be more paramount. Successful international examples indicate that comprehensive policies addressing economic, social, cultural, and political factors are the most effective.

Media is usually viewed negatively regarding family impact; however, new technologies and media education could be harnessed to strengthen families. Technological tools for matchmaking and marriage assistance are insufficiently utilized in Iran and warrant increased focus.

Marriage counseling is important but currently limited by cost, accessibility, and quality issues. It is recommended to expand counseling services, enhance gender-specific programs, and integrate counseling expenses into insurance coverage.

Early marriage avoidance and lowering average marriage age should be balanced carefully, considering consequences like premarital sexual relations, economic pressures on parents, and prolonged youth dependence on families. Training in communication abilities for youth is of fundamental importance.

Gender analysis indicates that women exhibit higher rates of singleness, particularly after the age of 35, and their average age at marriage is increasing more rapidly, underscoring the importance of tailoring policies to address women's needs.

Indirect communication approaches, including think tanks and message assessment, can promote effective cultural transformation. Religious commitment remains strong and preserving young people's religious values is essential for family stability.

Education regarding marital compatibility and family power dynamics should be given priority in light of evolving perspectives on marriage.

Finally, redundant and ineffective research efforts along with disjointed policies should be avoided. Clear delineation of responsibility, coordination among institutions, and systematic monitoring and evaluation are essential. Producing national longitudinal data every 3–5 years and aligning survey questions on marriage are necessary for better research and policymaking.

Meta-analyses examining the causes of marriage challenges and the effectiveness of policies, along with comparative evaluations of successful international policies, should be conducted to strengthen Iran's family policy framework.

Acknowledgment

This article is derived from the research project titled "Changes in Marriage, Divorce, and Fertility in Iran: An Analysis of National Data Over the Past Three Decades," which received financial support from the Technology Studies Institute.

We hereby extend our sincere gratitude to colleagues Dr. Sedigheh Ramazani (project collaborator) and Dr. Mozhgan Khoshnam (project supervisor).

ازدواج در ایران: روند، سیاست‌ها و الزامات سیاستی

فاطمه مدیری^۱، میلاد بگی^۲

۱. نویسنده مسؤل، دانشیار گروه مطالعات خانواده، مؤسسه تحقیقات جمعیت کشور، تهران، ایران. رایانامه: fateme.modiri@nipr.ac.ir
۲. استادیار، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اقتصادی و اجتماعی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، تهران، ایران. رایانامه: m.bagi@basu.ac.ir

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله:

مروری

با توجه به اهمیت تشکیل خانواده در ایران، تغییرات به‌وجود آمده در حوزه ازدواج و لزوم وضع سیاست‌های بهینه، این مقاله به بررسی روند ازدواج و شاخص‌های مرتبط با آن در بازه زمانی (۱۳۶۵-۱۳۹۵) پرداخته، مروری بر پاسخ‌های سیاستی داشته و الزامات سیاستی را بیان کرده است. روش تحقیق، تحلیل ثانویه داده‌های ملی (سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن، هزینه و درآمد خانوار، پیمایش ارزش‌های جهانی، ثبت‌احوال کشور) و چارچوب نظری آن، گذار جمعیتی، جهانی‌شدن و مکتب فرانکفورت بوده است. یافته‌ها نشان از حضور همزمان رفتارهای سنتی و مدرن دارد. به‌طوری‌که عمومیت ازدواج، ازدواج خویشاوندی، ازدواج زود هنگام، گروه مرجع بودن خانواده‌ها در همسرگزینی، همچنان وجود دارد و از طرفی تحول در برخی شاخص‌ها از جمله نقش زنان در همسرگزینی، افزایش میانگین سن ازدواج، مجرد قطعی و ازدواج در سنین بالاتر از ۳۰ سال مشاهده می‌شود. در پاسخ به برخی از این تحولات، سیاست‌هایی وضع شده که به نظر می‌رسد، چندان موفقیت‌آمیز نیز نبوده است. این عدم توفیق را می‌توان به عواملی از جمله عدم توجه به تفاوت‌های جنسیتی، نسلی، استانی، منطقه‌ای، قومی و دینی در سیاستگذاری‌ها، عدم توجه کافی به علل بروز یک پدیده و عدم سیاستگذاری مبتنی بر علل، سیاست‌های تکراری، سیاست‌های موازی، عدم تعیین متولی در اجرای سیاست‌ها، وضع سیاست‌های غیرقابل اجرا و عدم پایش سیاست‌ها نسبت داد. در راستای اثربخشی بیشتر سیاست‌ها، اجرای بسته‌های سیاستی، توجه به نیازهای گروه‌های مختلف اجتماعی، سیاستگذاری مبتنی بر علل و پایش مستمر سیاست‌ها پیشنهاد شده است.

کلیدواژه‌ها:

تجرد قطعی، سیاست‌های ازدواج، عمومیت ازدواج، میانگین سن ازدواج

استناد: مدیری، فاطمه، و بگی، میلاد (۱۴۰۲). ازدواج در ایران: روند، سیاست‌ها و الزامات سیاستی. فصلنامه جمعیت، ۳۰(۱۲۴)، ۸۷-۵۱.

مقدمه

در جوامع امروزی، تغییرات سریع و مداوم در تمام حوزه‌های زندگی اجتماعی به‌عنوان یک عنصر اساسی مطرح بوده و این تغییرات موجب شده، خانواده که تا قبل از انقلاب صنعتی دارای سبک و سیاق ثابت و قابل پیش‌بینی بود، تغییراتی بنیادین را تجربه کند. ایران نیز از تحولات جهانی بی‌نصیب نمانده و اگرچه خانواده، کماکان مهم‌ترین نهاد اجتماعی از دید افراد ایرانی است، تغییرات زیادی در حوزه خانواده و به‌طور خاص در ازدواج به وقوع پیوسته است. مطالعات انجام‌شده در حوزه تغییرات ازدواج نشان از کاهش میزان ازدواج، افزایش سن ازدواج و افزایش تجرد قطعی داشته است (سفیری، ۱۳۶۶؛ مهاجرانی، ۱۳۷۵؛ جعفری‌بائی و همکاران، ۱۳۹۸؛ ملکی و همکاران، ۱۳۹۴؛ سرایی، ۱۳۸۵). این تغییرات در برخی ابعاد، موزون نبوده و با همزمانی عناصر مختلف فرهنگی مواجه هستیم، که بعضاً در تضاد با یکدیگر بوده و این در حالی است که پیش‌زمینه مناسب برای آن‌ها وجود ندارد. حضور همزمان عناصر فرهنگی و عدم وجود زمینه مناسب برای آن یا همزمانی عناصر فرهنگی متفاوت و گاهی متناقض، می‌تواند نشان از ظهور آسیب بوده و ناموزونی و ناهماهنگی در آن حوزه را فراهم آورد (مدیری، ۱۳۹۷).

بررسی تغییرات حوزه ازدواج از چند بعد حائز اهمیت است. تغییرات تا حدودی می‌تواند آینده را ترسیم کند. بر مبنای دیدگاه تعاملی دیالکتیکی گذشته، حال و آینده با یکدیگر ارتباط دارند، پس زمان حال نمی‌تواند بی‌تأثیر از گذشته باشد و از ترکیب گذشته و حال، آینده ساخته می‌شود (آزادارمکی و همکاران، ۱۳۸۹). بررسی تغییرات ازدواج می‌تواند واقعیت را نمایان ساخته، چالش‌های این حوزه را به تصویر کشیده و راهنما برای سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها بوده و زمینه آموزش همگان را فراهم آورد. همچنین با توجه به تأکید اسناد بالادستی از جمله سیاست‌های جمعیت و خانواده‌ابلاغی مقام معظم رهبری و سند الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت مبنی بر «تبیین، ترویج و نهادینه سازی سبک زندگی اسلامی-ایرانی و خانواده‌محور»، رصد وضعیت ازدواج و تغییرات آن از اهمیت بسزایی برخوردار است.

کشورهای درحال توسعه همچون ایران، به دلیل گذار از جامعه سنتی به جامعه مدرن، دستخوش تغییرات و تحولات مداومی هستند که ممکن است، افراد و خانواده‌ها را با چالش‌های مختلفی مواجه سازد. این امر ضرورت تدوین و اجرای سیاست‌ها و برنامه‌ریزی در سطوح کلان و میانی را برای کاهش این آسیب‌ها مشخص می‌سازد. در پاسخ به تغییرات گاهی نامطلوب در فرهنگ و جامعه ایرانی، سیاست‌هایی وضع شده که کمتر ارزیابی شده و به نظر می‌رسد توفیق چندانی نیز نداشته‌اند. با توجه به اهمیت ازدواج در جامعه ما برای اتخاذ سیاست‌های مطلوب و کارآمد در راستای پایداری خانواده، شناسایی وضعیت ازدواج و همچنین شناسایی چالش‌های

سیاست‌های موجود ضروری است. بنابراین در این مقاله به دنبال پاسخگویی به این سؤالات هستیم که در ایران روند تغییرات ازدواج چگونه بوده است؟ سیاست‌های ازدواج چه بوده و چه پیشنهاد‌های سیاستی در برون‌رفت از چالش‌های این حوزه می‌توان مطرح کرد؟ براین اساس، در این مقاله به مطالعه بررسی نگرش و رفتار ازدواج و شاخص‌های مرتبط در بازه زمانی ۱۳۶۵-۱۳۹۵ خواهیم پرداخت. همچنین سیاست‌های کنونی ارزیابی خواهد شد و تلاش خواهیم کرد، پیشنهادها سیاستی در راستای رفع چالش‌ها ارائه شود.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

در خصوص تغییرات خانواده به‌طور کلی دو دسته نظریه وجود دارد؛ نظریاتی که معتقدند خانواده به‌عنوان نهادی پابرجا دارای ثبات و دوام است. از این دسته می‌توان به کارکردگرایی و کارکردگرایی ساختاری اشاره داشت که بر بقای نوع سنتی خانواده اصرار دارند و نظریاتی از جمله گذار جمعیتی، جهانی‌شدن، مکتب فرانکفورت، مکتب مبادله و فمینیست‌های موج اول، که به تغییرات خانواده اشاره داشته، آن‌ها را پذیرفته یا ناگزیر به پذیرش آن هستند. دسته دوم نظریاتی مانند قشربندی و تئوری فمینیست‌های رادیکال است که به دلایل گوناگون مانند اعتقاد به عدم کارکرد خانواده فعلی یا وجود استثمار و بهره‌کشی در خانواده، قائل به زوال و نابودی و محو خانواده هستند. در ادامه به اختصار به‌مرور این نظریات پرداخته می‌شود.

نظریه کارکردگرایی: کارکردگرایان نظام اجتماعی را دارای تعادل می‌دانند و این امر موجب می‌شود که به وحدت اجزا اهمیت دهند. آنچه مطرح است فایده و سودمندی یک نهاد اجتماعی در کل نظام است (توسلی، ۱۳۸۷). از نظر ایشان خانواده نهادی است که بقای آن وابسته به کارکردهایی است که بر عهده دارد. کارکردگرایان کارکردهای خانواده را تنظیم رفتار جنسی، جایگزین کردن اعضای جامعه از نسلی به نسل دیگر، جامعه‌پذیر کردن افراد خانواده، مراقبت و نگهداری از فرزندان و دیگر اعضای خانواده، تعیین جایگاه اجتماعی و حمایت عاطفی از اعضا، انتقال میراث فرهنگی از طریق تربیت، ایجاد امنیت ارتباطی و همیشگی کردن رابطه‌ها بین همسران می‌دانند. به عبارتی خانواده کارکردهای جسمانی و زیستی دارد و به این وسیله از هرج‌ومرج جلوگیری می‌کند.

نظریه کارکردگرایی ساختی: این نظریه بر چگونگی شکل‌گیری رفتارهای فردی به‌وسیله ساختارها متمرکز است. اگرچه افراد امکان انتخاب عمل دارند ولی انتخاب‌ها از طریق ساختارها شکل داده می‌شود. کارکردگرایی ساختاری بر ساختارهای اجتماعی و نتایج آن در کل جامعه یا خرده‌سیستمی چون خانواده تأکید دارد. خانواده مانند سیستم ارگانیکی است که در مقابل

فشارهایی که از خارج به آن وارد می‌شود مبادرت به حفظ تعادل می‌کند (آزادارمکی، ۱۳۸۶). به اعتقاد پارسونز در جوامع صنعتی پیشرفته خانواده کارکردهای اجتماعی خود را از دست داده و بسیاری از کارکردهای او به نهادهای دیگر واگذار شده است اما به اجتماعی کردن کودکان و حفظ تعادل و استحکام شخصیت بزرگسالان تأکید می‌کند و وجود عشق که عامل پیونددهنده میان زن و مرد است را برای اجتماعی کردن کودکان ضروری می‌داند. به نظر پارسونز اشتغال زنان موجب هرج و مرج در خانواده می‌شود و پیشنهاد وی برای جلوگیری از این اغتشاشات وجود نقش ابزاری^۱ برای مرد و نقش عاطفی^۲ برای زن است (اعزازی، ۱۳۸۲: ۶۶).

نظریه گذار جمعیتی: در گذار اول جمعیتی کاهش مرگ‌ومیر و تغییر در باروری ایجاد می‌شود. لسته‌هاستندال می‌کند که موج دوم گذار جمعیت‌شناختی از اواسط دهه ۱۹۶۰ میلادی و با افزایش چشمگیر آمار طلاق در ایالات متحده آمریکا و کشورهای اسکاندیناوی آغاز شده است. همراه با افزایش آمار طلاق، نرخ خام ازدواج کاهش یافته و ازدواج به‌عنوان شیوه مشروع ارضای میل جنسی، جای خود را به روابط جنسی خارج از قواعد مشروع می‌دهد. لسته‌هاستندال می‌کند که تغییرات جمعیت‌شناختی موج اول ریشه در نیازهای مادی داشت اما تغییرات جمعیت‌شناختی موج دوم را بایستی در مجموعه‌ای از نیازهای فرامادی و مفاهیمی چون خودمختاری، استقلال، ابراز وجود و فردگرایی جستجو کرد (لسته‌هاستندال و نیلز، ۲۰۰۲).

مکتب فرانکفورت: هورکهایمر^۴ معتقد است اقتدار که یک مقوله مرکزی در تاریخ است در خانواده مضر است. زیرا پس از گذر از مرحله اشتراکی اولیه، همیشه تعداد زیادی از افراد تحت فرمانبرداری تعداد کمی قرار گرفتند. او معتقد است از میان تمام نهادهای اجتماعی که فرد را برای قبول اقتدار آماده می‌سازد، خانواده در مقام اول قرار دارد. در دوران قبل، پدر خانواده به علت داشتن مالکیت بر اموال خانواده دارای قدرتی بوده اما در جامعه صنعتی به پدری وابسته به کارفرما تبدیل شده است. و اقتدار پدری، که هم‌اکنون بی‌معنا شده و از لحاظ اجتماعی ضرورت آن وجود ندارد، مشکل‌ساز خواهد بود. در جوامع صنعتی خانواده به‌عنوان یک واحد تولیدی اهمیت خود را از دست داده و بنابراین آرمان‌های خانواده باید خود را با شکل جدید همپا سازند (اعزازی، ۱۳۸۲: ۹۲-۸۹).

فمینیسم: فمینیست‌های موج اول و دوم که به دنبال برابری حقوق زن و مرد هستند، تقسیم کار مرد نان‌آور و زن خانه‌دار در خانواده را به چالش کشانده‌اند. لیبرال‌ها در موج اول به دنبال

1. Instrumentale role
2. Expressiveness role
3. Lesthaeghe & Neels
4. Horkheimer

حق آموزش، حق رأی و حق مالکیت برابر با مردان بودند. در موج دوم بعد از اینکه زنان صاحب حق رأی شدند، خواهان برابری حقوق مرد و زن، اصلاح قوانین مدنی تبعیض‌آمیز، اعتراض به الگوهای جنسیتی، آموزش برابر، ایجاد مراکز نگهداری کودک، مرخصی زایمان، حق زن برای کنترل باروری، اعتراض به کار بی‌مزد خانگی، برابری دستمزد، حق مشارکت سیاسی زنان، اعتراض به الگوی پدرسالاری شدند. فمینیست‌های لیبرال با مادری موافق هستند و ضمن حفظ حریم خانواده، خواهان ورود زنان به حوزه عمومی هستند (ریترز، ۱۳۹۵).

نظریه مبادله با محوریت جرج هومنز بر اساس نظام هنجاری که عمل متقابل است، سامان می‌یابد و بسیاری از افراد از این نظریه، در انتخاب همسر و روابط درونی خانواده استفاده کرده‌اند. در مبادله، موقعیت بهتر مردان و زیبایی زنان می‌تواند به ازدواج معنا دهد. اگر هزینه‌ای که طرفین برای مبادله می‌پردازند، همسان نباشد، طلاق می‌تواند رخ دهد. ازدواج به‌عنوان مبادله بین افراد همراه با صرف هزینه، انرژی و زمان است، از طرف دیگر طرفین لذت زندگی جمعی، اعتماد و اطمینان را کسب می‌کنند (آزادارمکی، ۱۳۸۶).

نظریه قشربندی: بر پایه نظرات کالینز، قشربندی جنسیتی در خانواده شکل گرفته است. او خانواده را مکان کشمکش جنسی می‌داند که در آن مردان همیشه پیروز و زنان همیشه تحت تسلط مردان بوده‌اند (ریترز، ۱۳۹۵).

فمینیست‌های رادیکال: در خصوص خانواده، به مادری زیستی و اجتماعی، نحوه کنترل بر جسم و بدن، پدرسالاری، خشونت خانوادگی و تقسیم کار جنسی اعتراض دارند. معتقدند زن در کار خانگی به بیهودگی می‌رسد و به همین دلیل ازدواج را طرد می‌کنند. خواهان جدایی زنان از مردان و معتقد به ایجاد کمون‌های زنانه هستند. البته بیشتر فمینیست‌ها مادری زیستی را می‌پذیرند اما مادری اجتماعی به معنای تربیت انحصاری فرزند به وسیله مادر را بر عهده نهادهای دیگر می‌گذارند. ایشان معتقدند که کلید اصلی سلطه زنان احساسات جنسی است و امروزه زنان از شکل برده خارج شده و به ابژه جنسی مبدل شده‌اند (ریترز، ۱۳۹۵).

مرور ادبیات تجربی مرتبط با ازدواج در ایران نشان می‌دهد، اگرچه بررسی روند شاخص‌های ازدواج کمتر انجام شده، اما مطالعات گسترده‌ای در حوزه ازدواج مشتمل بر عمومیت ازدواج، میانگین سن ازدواج، ازدواج زودهنگام و نگرش به ازدواج صورت گرفته، که برخی به‌اختصار بیان می‌شود:

عمومیت ازدواج: مهاجرانی (۱۳۸۹) و توده‌فلاح و کاظمی‌پور (۱۳۸۹) نشان دادند، عمومیت ازدواج در ایران همواره در سطح بالایی بوده است. عمومیت ازدواج در میان زنان و مردان در استان‌هایی مثل گیلان، کردستان و خوزستان بسیار به هم نزدیک بوده ولی در استان‌هایی مثل

آذربایجان شرقی، تهران و سیستان و بلوچستان در زنان پایین‌تر از مردان بوده است. میانگین سن ازدواج: فتحی (۱۳۹۳) نشان داده که میانگین سن ازدواج در ایران در طی دهه‌های گذشته همواره روند افزایشی داشته است. این شاخص در سال ۱۳۶۵ برای مردان ۲۳/۸ و برای زنان ۱۹/۹ سال بوده است. این شاخص تا سال ۱۳۹۵ برای زنان به ۲۳/۵ و برای مردان به ۲۶/۸ سال رسیده است. میانگین سن ازدواج در مناطق شهری در هر دو جنس بالاتر از مناطق روستایی و در هر دو منطقه شهری و روستایی، در میان زنان پایین‌تر از مردان بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). علاوه بر افزایش میانگین سن ازدواج، تفاوت سنی میان زوجین کاهش یافته و البته این موضوع تحت تأثیر قومیت و وضعیت اقتصادی-اجتماعی خانواده‌ها نیز هست (کاظمی پور، ۱۳۸۳). تاج‌بخش و نصیری (۱۳۹۹) در پسران ۲۴ تا ۳۵ ساله مجرد شهر بروجرد نشان داده‌اند که بین عوامل اقتصادی و افزایش سن ازدواج رابطه معنادار وجود دارد و در نتیجه هرچه شرایط اقتصادی جوانان، به عنوان بسترهای بنیادی برای ازدواج، مهیا باشد، تمایل ایشان به تشکیل زندگی مشترک بیشتر می‌شود.

ازدواج‌های زود هنگام: اکبری و پورقنبر (۱۳۹۸) میزان آن را در شهر تهران در اوایل ۱۳۱۰ و در اواسط دهه ۱۳۳۰ حدود ۴۵ درصد برآورد کرده‌اند که در اواسط دهه ۵۰ شمسی به حدود ۳۰ درصد رسیده و امانی (۱۳۸۰) آن را در سال ۱۳۷۵، ۱۸/۶ درصد برای زنان و ۳/۳ درصد برای مردان گزارش کرده است. ترماین^۱ (۲۰۰۶) میانگین شیوع در ایران را ۱۶ درصد برآورد کرده بود. نگرش نسبت به ازدواج: فروتن (۱۳۹۷) نشان داده که پاسخگویان بهترین سن ازدواج برای دختران را ۲۱-۲۴ سال و برای پسران ۲۵-۲۷ سال بیان کرده‌اند. حسن‌زاده (۱۳۹۰) در استان کردستان دریافت که پاسخگویان، مناسب‌ترین سن ازدواج برای پسران را ۲۵-۲۸ سالگی و برای دختران ۲۰-۲۲ سالگی می‌دانند. برهان و همکاران (۱۳۸۰) مناسب‌ترین سن ازدواج را برای زنان ۲۳ و برای مردان ۲۶ سال گزارش کرده بودند. حسینی و گراوند (۱۳۹۲) نشان دادند که مادران سن مطلوب ازدواج برای دختران را بالاتر از سنی که دختران برای ازدواج مناسب می‌دانند، گزارش کرده‌اند. تاج‌بخش و محمدی (۱۳۹۹) معتقدند گرایش به زندگی مجردی، آسیب اجتماعی بوده و روند فزاینده در جامعه دارد و ضروری است که برنامه‌ریزان و مسئولان به این مهم توجه کنند. ایشان در شهرستان خرم‌آباد نشان داده‌اند که عوامل مرتبط با گرایش جوانان به زندگی مجردی و رویگردانی از ازدواج مؤلفه‌های میزان اعتقادات دینی، سطح انتظارات، لذت‌بردن از تجرد، وضعیت تحصیلی، وضعیت شغلی و شکاف نسلی بوده است. موحد و

عباسی شوازی (۱۳۸۵) و خلیج آبادی فراهانی (۱۳۹۵) روند بطئی اما رو به افزایش را در روابط جنسی پیش از ازدواج نشان دادند.

قانع‌راد و عزلتی‌مقدم (۱۳۸۹) در خصوص سیاست‌های ازدواج معتقدند که در برخی قوانین، تمایل به استانداردسازی خانواده، گسترش الگوهای یکسان در اجرای نقش‌های خانوادگی و مراسم‌زدایی از ازدواج مشاهده می‌شود. مراسم‌زدایی از ازدواج می‌تواند به معنای بی‌توجهی به کارکردهای اجتماعی و فرهنگی مراسم ازدواج باشد و تلقی آداب‌ورسوم به‌عنوان مزاحم ازدواج و تبدیل رخداد تاریخ خانوادگی به رخداد گروهی و بی‌توجهی به کارکردهای اجتماعی و فرهنگی مراسم، ممکن است به دگرگونی دلالت‌های فرهنگی خانواده بینجامد. بستانی‌خالصی و سیمبر (۱۳۹۳) معتقدند که مشاوره ازدواج از ارکان مهم همسرگزینی است. درحالی‌که جوانان به مشاوره‌های ازدواج دسترسی کافی ندارند و دسترسی منوط به هزینه بالاست. در مشاوره‌های ازدواج، ارتباط و تعامل ناکافی ارائه‌دهندگان خدمت با گروه هدف، به‌کارنبردن بهینه نتایج تحقیقات در طراحی برنامه و عدم آگاهی از نیازهای زوجین، عدم شناخت خلأها و مبتنی‌بر جنس نبودن ارائه خدمات وجود دارد. بنابراین سیاستگذاری و اجرای برنامه آموزشی پیش از ازدواج نیاز به اصلاح اساسی دارد.

با توجه به مبانی نظری و پیشینه مطالعات انجام‌شده می‌توان نتیجه گرفت که علی‌رغم عمومیت بالای ازدواج در ایران، تغییرات همه‌جانبه نیز ایجاد شده است. بنابراین به لحاظ تئوری، تغییرات ازدواج بیشتر با تئوری‌هایی از قبیل گذار جمعیتی، جهانی‌شدن و مکتب فرانکفورت قابل تبیین است که معتقدند، تغییرات ایجادشده و جوامع باید خود را با تغییرات همگام کنند. پیشینه مطالعات نیز نشان می‌دهد، مطالعه جامعی که روند تغییرات را لحاظ کرده باشد، رفتار و نگرش را در نظر داشته باشد و به بررسی و ارزیابی سیاست‌های وضع‌شده پرداخته باشد، یافت نشد. با توجه به این خلأ پژوهشی، این مطالعه تلاش دارد ضمن بررسی روند شاخص‌های ازدواج در بازه زمانی ۱۳۶۵-۱۳۹۵ با لحاظکردن رفتار و نگرش، سیاست‌های کنونی را ارزیابی کرده و پیشنهادها سیاستی ارائه دهد.

روش‌شناسی پژوهش

مطالعه حاضر توصیفی-تحلیلی بوده و در دستیابی به اهداف تحقیق از روش تحلیل ثانویه^۱ استفاده شده است. تحلیل ثانویه، برای تجزیه و تحلیل مجدد داده‌های جمع‌آوری‌شده و تجزیه‌شده قبلی استفاده می‌شود و شامل استفاده از داده‌های جمع‌آوری‌شده به‌وسیله سایر محققان است که

معمولاً با هدف متفاوتی انجام می‌شود. در دورانی که حجم عظیمی از داده‌ها جمع‌آوری و بایگانی می‌شوند، کاربرد استفاده از داده‌های موجود برای تحقیقات، در سراسر جهان، در حال افزایش است. استفاده از داده‌های موجود گزینه مناسبی برای محققانی است که زمان و منابع محدودی داشته باشند. اگرچه استفاده از داده‌هایی که کنترل روند جمع‌آوری آن‌ها در اختیار محقق نبوده، بدون مشکل نیست، در عین حال دلایل منطقی برای استفاده از آن‌ها وجود دارد. از جمله اینکه جمع‌آوری داده‌های اولیه در سطح ملی وقت‌گیر است و تأمین بودجه به‌راحتی امکان‌پذیر نیست. مضاف بر آن، تحلیل ثانویه امکان تکرار را فراهم می‌کند و یافته‌های تحقیق در صورتی که در مطالعات مختلف ظاهر شوند، اعتبار پیدا می‌کنند. استفاده از روش تحلیل ثانویه و مقایسه آمارهای جمعیتی چند سرشماری، امکان مطالعه تحول و دگرگونی را در طول زمان فراهم می‌سازد و می‌تواند ما را به هدف تحقیق نزدیک کند (جانستون^۱، ۲۰۱۴). داده‌های مورد استفاده در این مقاله عبارت‌اند از: سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن در سال‌های ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵؛ داده‌های هزینه و درآمد خانوار در ۱۳۶۳ تا ۱۳۹۸ که به‌صورت سالانه انجام گرفته است؛ داده‌های پیمایش ارزش‌های جهانی در سال‌های ۱۳۷۹، ۱۳۸۴ و ۱۳۹۹ (۲۰۰۰، ۲۰۰۵، ۲۰۱۷)، داده‌های ثبت احوال کشور در بازه زمانی ۱۳۶۵-۱۳۹۵. واحد تحلیل فرد و واحد مشاهده یافته‌های حاصل از پیمایش‌های ملی، داده‌های سرشماری و ثبت احوال در سه دهه اخیر و پیمایش سالانه طرح هزینه و درآمد خانوار خواهد بود. در تحلیل داده‌های سرشماری عمومی نفوس و مسکن از داده‌های ۲ درصد منتشر شده به‌وسیله مرکز آمار ایران استفاده شده است.^۲ مطالعات پیشین (شیری، ۱۳۹۴؛ بگی، ۱۳۹۷) این داده‌ها را ارزیابی کرده و مطابقت آن‌ها با داده‌های سرشماری را تأیید کرده‌اند. حجم نمونه در پیمایش‌های ارزش‌های جهانی در ایران در سال ۱۳۷۹، ۱۳۸۴ و ۱۳۹۹ به ترتیب برابر با ۲۵۳۵، ۲۶۶۷ و ۱۴۹۹ نفر بوده است.

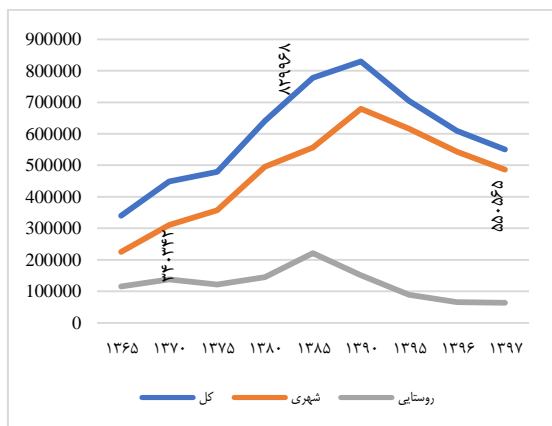
یافته‌ها

الف) روند تغییرات شاخص‌های ازدواج

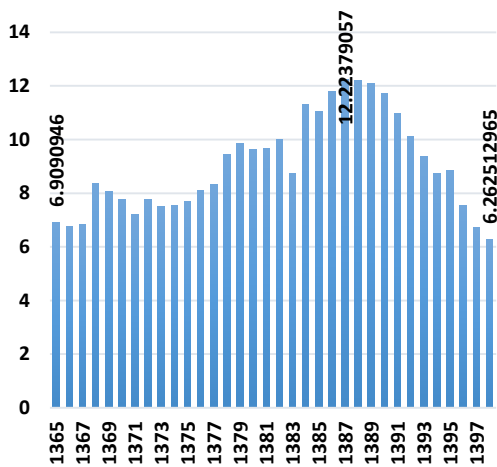
تعداد ازدواج‌ها و میزان ازدواج که برای توصیف وضعیت ازدواج به کار می‌رود، در نمودارهای ۱ تا ۳، به تصویر کشیده است.

1. Johnston

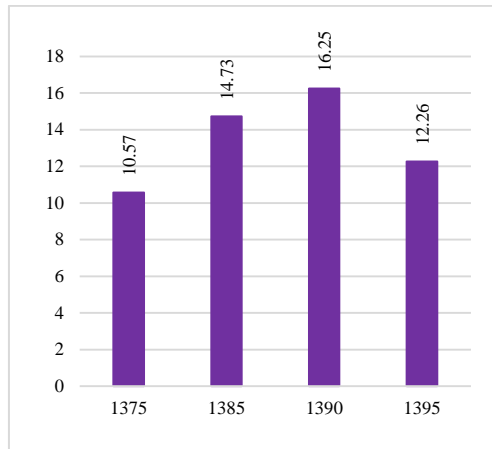
۲. این رقم برای سال ۱۳۸۵ برابر با ۲۰ درصد است.

نمودار ۱. تعداد ازدواج‌ها در کشور به تفکیک شهر و روستا

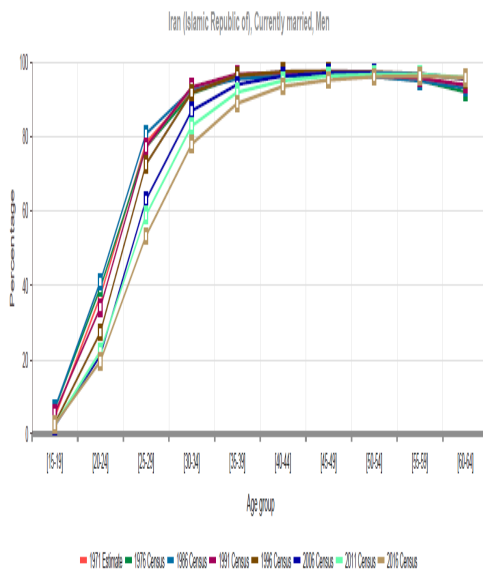

نمودار ۲. میزان خام ازدواج در ایران، ۱۳۶۵-۱۳۹۸

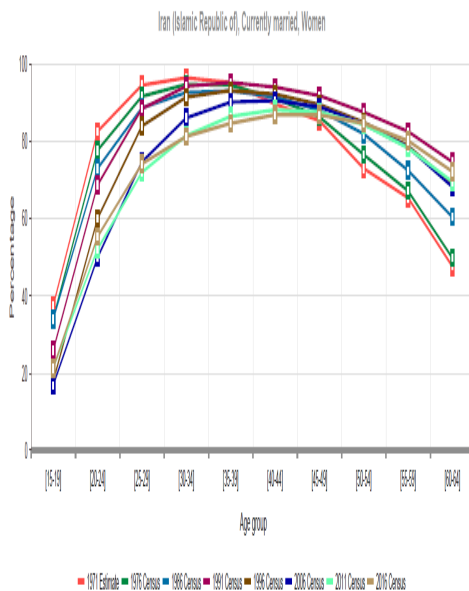

نمودار ۳. میزان خالص ازدواج در ایران، ۱۳۷۵-۱۳۹۵

چنانکه در نمودار ۱ می‌بینیم، تعداد ازدواج‌ها از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۰ روند صعودی داشته و سپس سیر نزولی طی کرده است. روند ازدواج در شهرها نتایج مشابهی را نشان می‌دهد. تعداد ازدواج‌ها در روستاها تا ۱۳۸۵ روند افزایشی داشته و پس از آن کاهش یافته است. نمودار ۲ میزان خام ازدواج را در دوره ۱۳۶۵-۱۳۹۸ نشان می‌دهد که از سال ۱۳۶۵ و به مدت دو دهه روند افزایشی داشته است سپس تقلیل پیدا کرده است (مرکز آمار ایران). نمودار ۳ میزان خالص ازدواج را که شاخص دقیق‌تری است، نشان داده است. با وجود کاهش میزان خام و خالص ازدواج، یافته‌ها حاکی از آن است که عمومیت ازدواج در ایران همچنان بالاست، هرچند نسبت به گذشته با اندکی کاهش روبه‌رو شده است. نمودار ۴ درصد مردان ازدواج کرده و نمودار ۵، درصد زنان ازدواج کرده را برحسب سن در سال‌های مختلف نشان می‌دهد. از آنجا که میزان عمومیت ازدواج در ایران با کاهش اندکی روبه‌رو بوده، انتظار می‌رود نسبت تجرد قطعی با افزایش همراه بوده باشد. نمودار ۶ میزان تجرد قطعی در ایران را نشان می‌دهد.

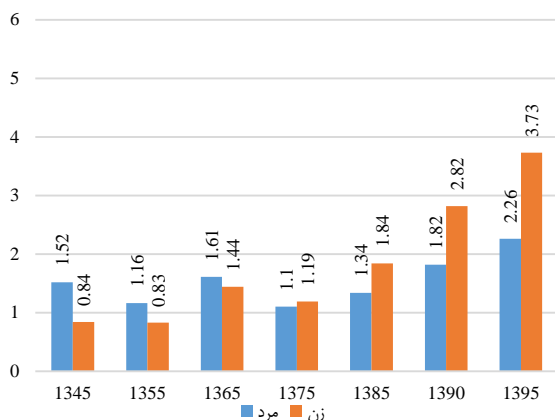

نمودار ۴. درصد مردان ازدواج کرده دارای همسر^۱ برحسب سن، ۱۹۷۱-۲۰۱۶ (United Nations, 2020)

نمودار ۵. درصد زنان ازدواج کرده دارای همسر برحسب سن، ۱۹۷۱-۲۰۱۶ (United Nations, 2020)

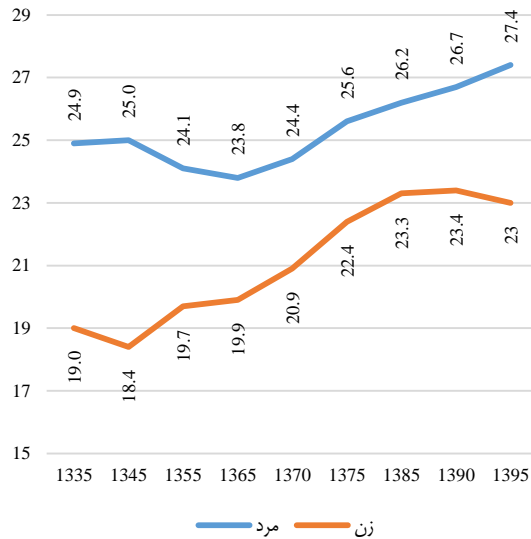
1. Currently married

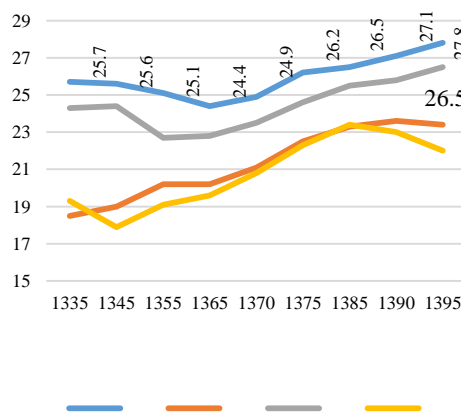
نمودار ۶. نسبت تجرد قطعی در ایران، ۱۳۴۵-۱۳۹۵

نمودارهای فوق نشان می‌دهد که تعداد افراد ازدواج کرده در همه سنین به مرور زمان کمتر شده است. این موضوع به‌ویژه در سنین ۲۰-۴۰ سال مشهودتر است. برای مثال ۷۳/۶ درصد افراد ۲۵-۲۹ ساله در سرشماری ۱۳۷۵ ازدواج کرده بودند، درحالی که این رقم برای سال ۱۳۹۵ برابر با ۵۱/۸ درصد بوده است. بااین حال، در گروه سنی پایانی آمارها تقریباً به همدیگر نزدیک شده است (مرکز آمار ایران). یافته‌ها چند تفاوت مهم جنسیتی را نشان می‌دهد؛ نخستین اختلاف به درصد افراد ازدواج کرده در گروه سنی ۱۵-۱۹ سال اختصاص دارد. درحالی که بالاترین رقم برای مردان حدود ۳/۲ درصد در سرشماری ۱۳۹۰ بوده است، برای زنان در همه سرشماری‌ها بیش از ۱۵ درصد است و حتی در سال ۱۳۹۰ به ۲۶ درصد نیز رسیده است. مورد دوم به بالاترین گروه سنی اختصاص دارد. درصد زنان ازدواج کرده دارای همسر، در سن ۴۵-۴۹ سالگی حدود ۱۰ درصد کمتر از مردان بوده است. مورد سوم به تفاوت‌های بین سرشماری‌ها اختصاص دارد و به‌جز سرشماری ۱۳۷۵، در بقیه سال‌ها آمارها در بیشتر گروه‌های سنی بسیار به هم نزدیک است. اگرچه افراد در مقایسه با گذشته دیرتر ازدواج می‌کنند اما درنهایت بیشتر آن‌ها ازدواج را تجربه خواهند کرد. زنان در مقایسه با مردان در سنین پایین‌تری ازدواج کرده‌اند و تعداد مردان ازدواج کرده همسر دار تا ۵۰ سالگی بیشتر از همتایان زن است. نمودار ۶ نشان می‌دهد که افزایش تجرد قطعی برای هر دو جنس اتفاق افتاده است. میزان این شاخص در سال ۱۳۶۵ برای مردان بیش از زنان بوده است (۱/۶۱ در مقابل ۱/۴۴ درصد). درحالی که با گذر زمان این میزان‌ها برعکس شده است و در سال ۱۳۹۵ برای زنان به ۳/۷۳ و برای مردان ۲/۲۶ درصد رسیده است. به این ترتیب اختلاف بین دو جنس که در ابتدا تنها ۰/۲ درصد و به نفع مردان بود در سال پایانی

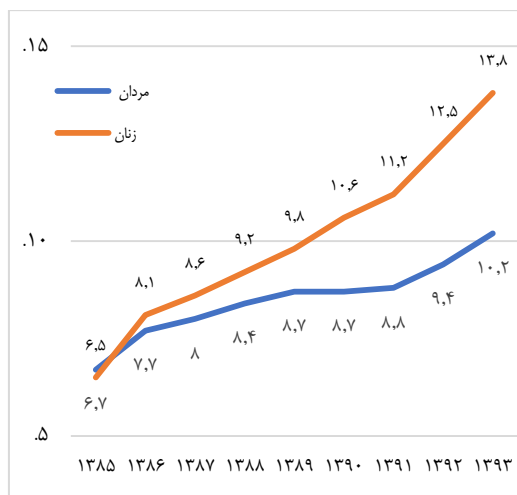
به ۱/۴۷ درصد به نفع زنان تغییر کرده است (مرکز آمار ایران). یکی از مهم‌ترین شاخص‌های مرتبط با ازدواج، میانگین سن ازدواج است که خود تحت تأثیر عوامل اقتصادی، اجتماعی و سیاسی مختلفی قرار دارد؛ یافته‌های مربوط به این شاخص در نمودار ۷ تا ۹ آورده شده است (مرکز آمار ایران).

نمودار ۷. میانگین سن اولین ازدواج برحسب جنس، ۱۳۳۵-۱۳۹۵

نمودار ۸. میانگین سن ازدواج برحسب جنس و محل سکونت، ۱۳۳۵-۱۳۹۵

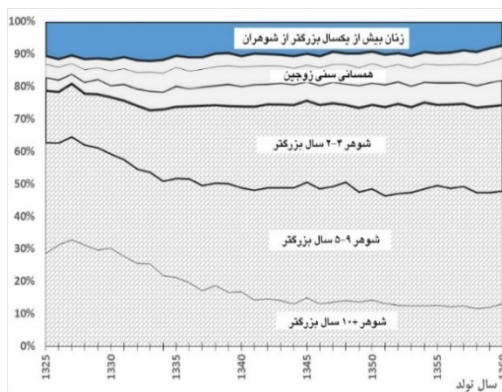

نمودار ۹. روند ازدواج در سنین بیش از ۳۵ سال مردان و ۳۰ سال زنان

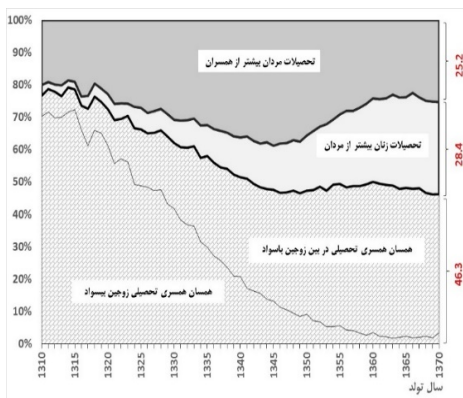
همان‌طور که در نمودار ۷ می‌بینیم، زنان زودتر از مردان ازدواج می‌کنند و این امر سبب شده است تا میانگین سن ازدواج زنان پایین‌تر باشد. یافته‌ها حاکی از روندی افزایشی در میانگین سن ازدواج برای هر دو جنس است. در سه دهه گذشته میانگین سن ازدواج در مردان ۳/۶ سال و در زنان ۳/۱ سال افزایش داشته است (مرکز آمار ایران). صرف‌نظر از جنس افراد، محل سکونت نیز می‌تواند بر میانگین سن ازدواج تأثیرگذار باشد. نتایج نمودار ۸ نشان می‌دهد که در هر دو منطقه، مردان میانگین سن ازدواج بالاتری را به ثبت رسانده‌اند. از طرفی میانگین سن ازدواج افراد روستایی پایین‌تر از افراد ساکن در مناطق شهری است. همچنین روند افزایشی شاخص مذکور در تمامی گروه‌ها دیده می‌شود. به‌طور کلی، تقریباً در تمامی سال‌ها مردان شهری بالاترین و زنان روستایی پایین‌ترین میانگین سن ازدواج را به خود اختصاص داده‌اند. نمودار ۹ نشان داده، ازدواج در سنین بالاتر از ۳۰ در زنان بیش از ازدواج در سنین بالاتر از ۳۵ در مردان دیده می‌شود. افزایش سن ازدواج در این ازدواج‌ها برای زنان بیش از مردان بوده است. در سال ۱۳۸۵ کمتر از ۷ درصد زنان و مردان در سنین بیش از ۳۰ و ۳۵ سالگی ازدواج کرده‌اند. در سال‌های بعد این رقم برای هر دو جنس افزایشی بوده و در زنان افزایش بیشتری داشته است.

شرایط ساختاری موجود در بازار ازدواج از عوامل مهم تعیین‌کننده الگوی ازدواج و همسرگزینی است. بازار ازدواج به این واقعیت اشاره دارد که افراد واقع در سنین ازدواج از بین گزینه‌های موجود جستجو و گزینش می‌کنند. شانس افراد در تحقق بخشیدن به ترجیحاتشان تا

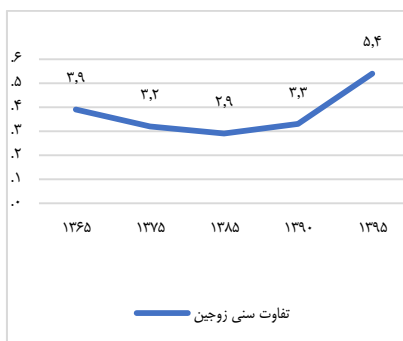
حدی در رقابت بازار ازدواج مشخص می‌شود و در این میان دو متغیر سن و تحصیلات از اهمیت بالایی برخوردارند. نمودارهای ۱۰ و ۱۱ روند تغییر همسان همسری سنی و تحصیلی و نمودار ۱۲ روند اختلاف سنی زوجین در ایران را نشان می‌دهد.

نمودار ۱۰. روند تغییرات (درصد) همسان همسری سنی زوجین برحسب سال تولد زن دوره ۱۳۲۵-۱۳۶۰

نمودار ۱۱. روند تغییرات (درصد) همسان همسری تحصیلی زوجین برحسب سال تولد زن دوره ۱۳۱۰-۱۳۷۰

نمودار ۱۲. تغییرات میانگین اختلاف سن زوجین در هنگام ازدواج در سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۴

چنانکه در نمودار ۱۰ می‌بینیم، فواصل سنی میان زوجین کمتر شده و همسان‌همسری سنی افزایش یافته است. درصد همسرانی که فاصله سنی شوهر از زن بیش از ۱۰ سال بوده، از حدود ۳۰ درصد برای متولدین اواسط دهه ۱۳۲۰ به حدود ۱۲ درصد برای متولدین انتهای دوره تنزل می‌یابد. در مقابل درصد ازدواج‌هایی که در آن شوهران ۲ تا ۴ سال بزرگتر از زنان بوده‌اند، از ۱۶ به حدود ۲۶ و درصد زوجین همسن و نیز با یک سال اختلاف (مرد بزرگتر یا کوچکتر)، از ۱۰ به بیش از ۱۷ درصد افزایش یافته است (عباسی شوازی، ۱۳۹۶: ۶۰). نمودار ۱۱ روند تغییرات همسان‌همسری تحصیلی زوجین برحسب سال تولد زن را نشان داده است. همسان‌همسری تحصیلی از حدود ۷۷ درصد برای متولدین سال ۱۳۱۰ به ۴۶ درصد برای متولدین سال ۱۳۷۰ تقلیل یافته که بخش بزرگی از آن به واسطه تعداد زیاد افراد بی‌سواد بوده است. همسان‌همسری تحصیلی در بین زوجین باسواد از حدود ۶ درصد برای متولدین سال ۱۳۱۰ به حدود ۴۵ درصد برای متولدین ۱۳۷۰ افزایش داشته است. سهم مردان دارای تحصیلات بالاتر از همسران در روندی U شکل از حدود ۲۰ به حدود ۳۸ درصد برای متولدین سال‌های پایانی دهه ۱۳۴۰ افزایش و دوباره به حدود ۲۵ درصد برای متولدین اواخر دهه ۱۳۶۰ بازمی‌گردد. تحصیلات زنان بیش از مردان در طول زمان افزایش یافته و از ۳ درصد برای متولدین سال ۱۳۱۰ به ۲۸ درصد برای متولدین ۱۳۷۰ رسیده است (عباسی شوازی، ۱۳۹۶). نمودار ۱۲ نشان داده، اختلاف سن زوجین در سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۵ روند کاهشی داشته، سپس افزایش یافته است. به طوری که در سال ۱۳۶۵ اختلاف سن زن و مرد حدود ۴ سال بوده و این اختلاف در سال ۱۳۹۴ به ۵/۴ رسیده است (مرکز آمار ایران). از شاخص‌های مهم دیگر، ازدواج زودهنگام است که روند آن در جدول ۱ آورده شده است.

جدول ۱. درصد افراد حداقل یک‌بار ازدواج کرده در سن ۱۰-۱۷ سال، ۱۳۷۵-۱۳۹۵

سال				
۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	
۳/۳	۵/۰	۲/۸	۲/۵	جمعیت کل
۱/۳	۰/۹	۰/۴	۰/۸	مردان
۵/۲	۹/۳	۵/۲	۴/۳	زنان
۱/۲	۱/۵	۰/۵	۰/۸	۱۴-۱۰
۶/۵	۱۰/۲	۵/۷	۶/۱	۱۷-۱۵

چنانکه می‌بینیم تعداد این ازدواج‌ها در سرشماری ۱۳۹۰ بیش از بقیه سال‌ها بوده و تعداد آن در سال‌های پایانی روند افزایشی داشته است. در همه سال‌ها (به جز سال پایانی) در بین زنان بیش از مردان بوده است. در همه سال‌ها کمتر از ۱ درصد مردان در سنین پایین‌تر از ۱۸ سالگی ازدواج کرده‌اند، در حالی که برای زنان در سه سرشماری پایانی بیش از ۵ درصد و در سرشماری ۱۳۹۰ به ۹/۳ درصد رسیده است. بیشتر در سنین ۱۵-۱۷ سال بوده و افزایش آن در سنین ۱۰-۱۴ سال در دو سرشماری پایانی مشاهده می‌شود.

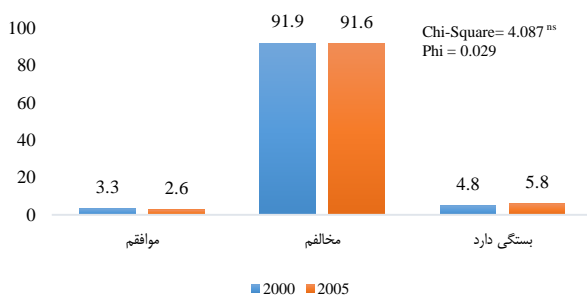
اگرچه رفتارهای مرتبط با ازدواج دچار تغییراتی شده اما ازدواج هنوز از جایگاه بالایی در میان افراد ایرانی برخوردار است. از آنجا که رفتارها منبعث از نگرش‌هاست، برای درک بیشتر رفتارهای کنونی و آتی، به بررسی روند نگرش‌ها در سه دهه اخیر خواهیم پرداخت. جدول ۲ نگرش نسبت به ازدواج را نشان می‌دهد. این سؤال که از پیمایش ارزش‌های جهانی گرفته شده، در سال ۱۳۹۹ سنجش نشده است.

جدول ۲. نگرش نسبت به ازدواج

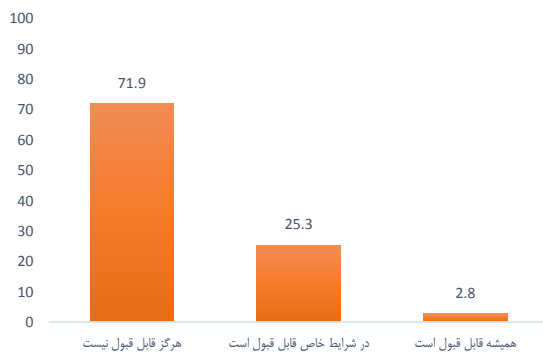
۱۳۸۴	۱۳۷۹	ازدواج یک امر منسوخ شده است
۱۷/۵	۲۰/۳	موافقم
۸۲/۵	۷۹/۹	مخالفم
۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	مجموع
$X^2 = ۶/۱۸۰$	$Sig = ۰/۰۱۳$	$Phi = ۰/۰۳۶$

نتایج نشان‌دهنده این است که افراد نگاه مثبتی به ازدواج داشته‌اند و این نگرش در سال ۱۳۸۴ بهبود نیز یافته است. به طوری که در سال ۱۳۷۹، ۲۰/۳ درصد ازدواج را امری منسوخ پنداشته‌اند و در سال ۱۳۸۴ این رقم ۱۷/۵ درصد بوده است. نتایج آزمون آماری نیز نشان می‌دهد که رابطه فوق به لحاظ آماری معنادار است. هرچند شدت رابطه ضعیف است. از

پدیده‌هایی که در دهه‌های اخیر در برخی کشورها ملاحظه می‌شود، این است که زن‌ها می‌توانند، بدون داشتن روابط ثابتی با یک مرد، صاحب فرزند شوند. این گویه در پیمایش‌های سال ۱۳۷۹ و ۱۳۸۴ سنجیده شده است. نگرش افراد نسبت به رابطه جنسی قبل از ازدواج نیز در پیمایش ارزش‌های جهانی سال ۱۳۹۹ مورد پرسش قرار گرفته که نتایج آن در نمودار ۱۳ و ۱۴ مشاهده می‌شود.

نمودار ۱۳. توزیع پاسخگویان در مورد داشتن فرزند، بدون داشتن همسر قانونی

نمودار ۱۴. نگرش نسبت به رابطه جنسی قبل از ازدواج در سال ۱۳۹۹

همان‌گونه که در نمودار ۱۳ نشان داده شده است، نتایج تقریباً مشابهی برای هر دو سال به دست آمده و آزمون آماری نیز معنادار نبوده است. در هر دو پیمایش بیش از ۹۱ درصد افراد با این موضوع مخالف بوده‌اند و تنها ۳/۳ و ۲/۶ درصد افراد به ترتیب در سال‌های ۱۳۷۹ و ۱۳۸۴ موافقت خود را با آن اعلام کرده‌اند. نمودار ۱۴ نیز نشان می‌دهد، اگرچه ۷۱/۹ درصد افراد رابطه جنسی قبل از ازدواج را در هیچ شرایطی قابل قبول نمی‌دانند، اما ۲۵/۳ درصد آن را در برخی

شرایط مجاز دانسته و ۲/۸ درصد نیز برای آن محدودیتی قائل نشده‌اند.

ب) مرور سیاست‌های مرتبط با ازدواج در ایران

در این بخش سیاست‌های وضع شده مرتبط با ازدواج که عمدتاً ناظر بر کاهش سن ازدواج، تسهیل ازدواج، ساماندهی ازدواج و فرهنگ‌سازی ازدواج آسان است، آورده خواهد شد.

- سن ازدواج در قانون مدنی: حداقل سن ازدواج در ایران در طول زمان دچار تغییر شده و چندین بار مورد بازبینی قرار گرفته است. برای نخستین بار، در ماده ۱۰۴۱ قانون مدنی مصوب ۱۳۱۳، حداقل سن قانونی ازدواج برای دختران ۱۵ و برای پسران ۱۸ سال تعیین شد. در سال ۱۳۵۳ ازدواج زن قبل از ۱۸ سال و مرد قبل از ۲۰ سال ممنوع اعلام شد (شکری، ۱۳۸۷). پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در سال ۱۳۶۱، حداقل سن ازدواج زنان و مردان به ترتیب به ۹ و ۱۵ سال تمام قمری کاهش پیدا کرد. سرانجام، در سال ۱۳۸۱ حداقل سن ازدواج برای دختر ۱۳ سال و برای پسر ۱۵ سال تعیین و عقد نکاح قبل از این سن، منوط به اذن ولی و به شرط رعایت مصلحت و با تشخیص دادگاه صالح شد.

- قانون صندوق رفاه دانشجویان: این قانون به وسیله مجلس شورای اسلامی در ۱۳۷۱/۱۲/۴ با هدف اعطای وام ازدواج به دانشجویانی که ضمن تحصیل ازدواج می‌کنند، به تصویب رسید (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۷۱).

- تشکیل شورای عالی جوانان: تشکیل این شورا در جلسه شورای عالی انقلاب فرهنگی در ۱۳۷۱/۲/۱ تصویب شد. یکی از موارد ماده ۳ که وظایف این شورا را بیان می‌کند، به تسهیل اشتغال و ازدواج جوانان اختصاص داده شده است (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۷۱).

- بند ۱۵ قانون برنامه چهارم توسعه که در ۱۳۸۳/۶/۱۱ به وسیله رهبری به رئیس‌جمهور ابلاغ شده است، به فراهم کردن محیط رشد فکری و علمی و تلاش در رفع دغدغه‌های شغلی، ازدواج، مسکن و آسیب‌های اجتماعی آنان و توجه به مقتضیات دوره جوانی و نیازها و توانایی‌های آنان اشاره داشته است. همچنین بر اساس ماده ۱۱۲ برنامه چهارم توسعه، دولت مکلف است برنامه ساماندهی امور جوانان، مشتمل بر رفع دغدغه‌های شغلی، ازدواج، مسکن و آسیب‌های اجتماعی آنان را ظرف مدت شش ماه از تصویب این قانون تهیه کند (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۸۳).

- آیین‌نامه اجرای ساماندهی ازدواج جوانان: هیئت‌وزیران در جلسه مورخ ۱۳۸۳/۱۲/۱۲ به استناد ماده ۱۱۲ قانون برنامه چهارم توسعه، آیین‌نامه اجرایی ساماندهی ازدواج جوانان را در ۷ ماده تصویب کرد. در این آیین‌نامه سازمان موظف شده، شاخص‌های کمی و کیفی مربوط به

ازدواج زوج‌های جوان را محاسبه کند تا مبنای ارزیابی اجرای برنامه قرار گیرد. به‌منظور تسهیل امر ازدواج، صندوق ازدواج جوانان با همکاری بانک مرکزی تأسیس شد. به‌منظور تشویق خانواده‌ها و جوانان در امر ازدواج، صندوق حساب پس‌انداز ازدواج جوانان به‌وسیله وزارت رفاه و تأمین اجتماعی تأسیس شد. از ابتدای سال ۱۳۸۴ کلیه دستگاه‌های اجرایی کشور مجاز هستند از محل اعتبارات جاری خود نسبت به ارائه هدیه ازدواج و تسهیلات و خدمات ویژه از محل صرفه‌جویی اعتبارات به زوج‌های جوان در آن دستگاه اقدام کنند (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۸۳).

-قانون تسهیل ازدواج جوانان: در جلسه علنی ۱۳۸۴/۹/۲۷ مجلس شورای اسلامی تصویب و در تاریخ ۱۳۸۴/۱۰/۷ به تأیید شورای نگهبان رسید و برای اجرا به دولت و سپس به سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی ابلاغ شد. بر اساس این قانون، ایجاد صندوق اندوخته ازدواج جوانان؛ استقرار کمیته سامان ازدواج برای تشخیص واجدان شرایط دریافت وام‌های گوناگون؛ تأمین مسکن انبوه، ارزان‌قیمت و با استفاده از روش‌های نوین ساخت؛ پرداخت کمک‌هزینه زندگی به زوج‌های فاقد منبع درآمد به‌صورت قرض‌الحسنه؛ اقدام رسانه‌ای برای ترویج فرهنگ ازدواج اسلامی؛ تشویق جوانان به ازدواج‌های گروهی و کم‌تشریفات؛ تسهیل واگذاری اماکن عمومی از جمله فرهنگ‌سراها و تالارها برای ازدواج جوانان به‌عنوان تکالیف دولت قلمداد شده‌اند (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۸۴).

-لایحه صندوق اندوخته ازدواج جوانان: در دی‌ماه سال ۱۳۸۳ به تصویب مجلس رسید و در ۲۷ آذر ۱۳۸۴ به قانون تبدیل شد. براساس ماده (۱) این قانون، دولت مکلف است، برای تأسیس «صندوق اندوخته ازدواج جوانان» اقدام کند. اساسنامه صندوق ظرف سه ماه به‌وسیله دولت، تهیه و برای تصویب به مجلس شورای اسلامی ارائه شود. بر اساس ماده (۲)، دولت مکلف شده، از محل صندوق اندوخته ازدواج جوانان به زوج‌های جوان نیازمند به اجاره مسکن، وام ودیعه مسکن پرداخت کند (علمدار، ۱۳۸۶).

-راهبردهای گسترش فرهنگ عفاف: شورای عالی انقلاب فرهنگی در جلسه مورخ ۱۳۸۴/۵/۴ راهبردهایی را به تصویب رساند که برخی با ازدواج مرتبط هستند: تشویق به ازدواج آسان، آشناکردن با معیارهای شرعی انتخاب همسر، حقوق زوجین، تقویت هماهنگی بین دستگاه‌های ذی‌ربط در برنامه‌ریزی و تأمین امکانات لازم جهت رفع مشکلات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ازدواج، توسعه فعالیت‌های بنیادهای ازدواج به‌منظور جلب مساعدت در امر ازدواج جوانان، ارتقای مهارت‌های حرفه‌ای و توانمندی‌های جوانان برای توسعه طرح‌های خوداشتغالی و آشنایی با بازار کار به‌عنوان زمینه‌ساز ازدواج (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۸۴).

-سیاست تشکیل خانواده و سیاست‌های تحکیم و تعالی آن: شورای عالی انقلاب فرهنگی در جلسه مورخ ۱۳۸۴/۷/۴، اهداف تشکیل خانواده و سیاست‌های تحکیم و تعالی آن را به تصویب رساند. حمایت از تشکیل، تحکیم و تعالی نهاد خانواده و پیشگیری از تزلزل و فروپاشی آن از اهداف اختصاصی این سیاست بوده است: راهبردهای تسهیل در امر ازدواج، توسعه نقش والدین در ازدواج جوانان، فعالیت‌های فرهنگی در آسان‌سازی ازدواج، تقویت مشارکت خانواده‌ها در تأمین نیازهای مادی زوج‌های جوان، ترویج دیدگاه‌های صحیح اجتماع در خصوص پرهیز از تحمیل هزینه‌های سنگین ازدواج، توسعه مراکز رسمی آموزشی و مشاوره خانواده قبل و بعد از ازدواج با حمایت‌های دولت (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۸۴).

-در فصل دوم منشور حقوق و مسئولیت‌های زنان، حق آشنایی با معیارهای مناسب همسرگزینی، حق آگاهی و رعایت ضوابط دینی و قانونی در ازدواج، حق تعیین شروط ضمن عقد نکاح (بندهای ۲۵ و ۲۶) را به رسمیت شناخته است (موسوی و یایه و همکاران، ۱۳۹۸).

-طرح سند ملی ازدواج: متولی این طرح سازمان ملی جوانان است و بر اساس این سند وظایف دستگاه‌های گوناگون مرتبط با ازدواج پیگیری شده و یادآوری می‌شود. برخی از این فعالیت‌ها چون آموزش و اشتغال و مسکن، متولی مشخصی دارند و تمرکز ستاد ملی ساماندهی امور جوانان بر اسنادی است که متولی مشخصی ندارند از جمله این اسناد، سند اوقات فراغت جوانان و سند ازدواج است. ارائه آموزش‌های لازم به جوانان در مراحل قبل و بعد از ازدواج نیز از جمله موضوعاتی است که باید برای اجرایی شدن سند مورد توجه قرار گیرد. قانون تسهیل ازدواج که به تصویب مجلس شورای اسلامی رسیده و تسهیلاتی که دولت در قالب صندوق مهر امام رضا (ع) در نظر گرفته است، می‌تواند به اجرایی شدن این سند کمک کند (علمدار، ۱۳۸۶).

-سیاست‌های کلی جمعیت: رهبر انقلاب اسلامی ایران، در تاریخ ۱۳۹۳/۲/۳۰ سیاست‌های کلی جمعیت را بر اساس بند یک اصل ۱۱۰ قانون اساسی و پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام ابلاغ کردند. در بند ۲ این سیاست‌ها به‌طور ویژه بر موضوع ازدواج تأکید شده است (پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری، ۱۳۹۳).

-سیاست‌های کلی خانواده: رهبر انقلاب اسلامی ایران در تاریخ ۱۳۹۵/۶/۱۳ در اجرای بند یک اصل ۱۱۰ قانون اساسی سیاست‌های کلی خانواده را پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام تصویب و ابلاغ کردند؛ در چند بند این سند موضوع ازدواج مورد توجه قرار گرفته است (پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری، ۱۳۹۵).

-در ماده ۱۰۲ قانون برنامه پنج‌ساله ششم در چند مورد به‌طور ویژه به ازدواج پرداخته شده است: زمینه‌سازی مناسب برای کنترل و کاهش میانگین سن ازدواج به میزان ده درصد (۱۰٪)

نسبت به سال پایه، پشتیبانی و حمایت از ترویج ازدواج موفق، پایدار و آسان، فرزندآوری و تربیت فرزند صالح، ارزش دانستن ازدواج و فرزندآوری از طریق تمهید و سازوکارهای قانونی و اعطای تسهیلات و امکانات، آموزش و مشاوره مستمر و مسؤولانه نوجوانان و جوانان با اولویت خانواده‌ها قبل، حین و دست‌کم پنج‌سال پس از ازدواج به‌وسیله همه دستگاه‌های ذی‌ربط با برخورداری خدمات مشاوره از تسهیلات بیمه‌های پایه و تکمیلی، ارائه تسهیلات و امکانات ساخت و اجاره مسکن با اولویت زوج‌های دارای فرزند، تمهیدات لازم از قبیل ارائه تسهیلات برای افزایش سلامت ازدواج و درمان ناباروری در قالب بودجه سنواتی (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۵).

قانون جوانی جمعیت و حمایت از خانواده در نشست روز ۲۶ اسفندماه ۱۳۹۹ مجلس، به صورت آزمایشی برای مدت ۷ سال تصویب شد. مواد ۲۰، ۲۸، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۵، ۳۷، ۳۸ و ۶۸ این قانون بر موضوع ازدواج متمرکز شده است که مواردی مانند اعطای وام ازدواج، آموزش‌های قبل و حین ازدواج، کاهش سن ازدواج، تبلیغات فرهنگی برای ازدواج آسان و ... را شامل می‌شود. طرح جوانی جمعیت و تعالی خانواده: پیش‌نویس این طرح در تاریخ ۱۳۹۲/۳/۲۸ با هدف افزایش نرخ باروری به حداقل ۲/۵ فرزند به ازای هر زن با ۵۰ ماده از سوی نمایندگان اعلام وصول شد و در تاریخ ۱۴۰۰/۷/۲۴ تصویب شد. مواد ۲۶، ۲۸، ۲۹، ۳۱، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹ و ۴۰ به تحکیم بنیان خانواده اشاره داشته است.^۱

بحث و نتیجه‌گیری

چنانکه گفتیم با توجه به تغییرات به‌وجود آمده در حوزه ازدواج، این مقاله به بررسی روند ازدواج و شاخص‌های مرتبط با آن پرداخته و مروری بر سیاست‌های ازدواج داشته است. چارچوب نظری تحقیق، گذار جمعیتی، جهانی‌شدن و مکتب فرانکفورت و روش تحقیق، تحلیل ثانویه بوده و داده‌های ملی در بازه زمانی ۱۳۶۵-۱۳۹۵ به کار گرفته شده است. یافته‌ها نشان داده، میزان خام ازدواج در ایران، به مدت دو دهه روند افزایشی و سپس روند کاهشی داشته است. میزان خالص ازدواج که شاخص دقیق‌تری است، الگوی مشابهی را نشان داده است. عمومیت ازدواج در ایران همواره در سطح بالایی بوده است، هرچند نسبت به گذشته کاهش معناداری در هر دو جنس داشته است. زنان در مقایسه با مردان در سنین پایین‌تری ازدواج کرده‌اند ولی در نهایت تعداد مردان ازدواج کرده تا ۵۰ سالگی بیشتر از هم‌تایان زن است. بیشتر مردانی که در اثر فوت یا طلاق، بی‌همسر شده‌اند، مجدد ازدواج کرده‌اند و این در حالی است که زنان در سنین میان‌سالی و

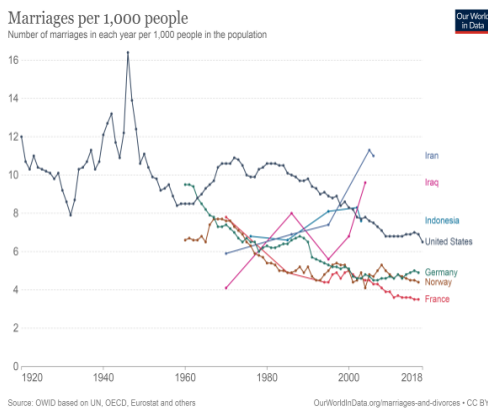
1. <https://tn.ai/78813>

بالاتر، بعد از فوت یا طلاق، گرایش کمتری نسبت به ازدواج مجدد از خود نشان می‌دهند. میانگین سن ازدواج در دهه‌های گذشته روند افزایشی داشته است. در مناطق شهری در هر دو جنس بالاتر از مناطق روستایی و در شهر و روستا، در میان زنان پایین‌تر از مردان بوده و تفاوت‌های قومی و استانی وجود دارد. ازدواج در سنین بالاتر از ۳۰ در زنان، بیش از ازدواج در سنین بالاتر از ۳۵ در مردان دیده می‌شود. همسان‌همسری سنی افزایش یافته است. اختلاف سن زوجین در سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۵ روند کاهشی داشته، سپس افزایش یافته است. ازدواج‌های زودهنگام روند افزایشی داشته و در بین زنان بیشتر از مردان بوده است. شاخص تجرد قطعی در سال ۱۳۶۵ برای مردان بیش از زنان بوده است (۱/۶۱ در مقابل ۱/۴۴ درصد). با گذر زمان این میزان برعکس شده و در سال ۱۳۹۵ برای زنان ۳/۷۳ و برای مردان ۲/۲۶ درصد بوده است. افراد عمدتاً نگاه مثبتی به ازدواج داشته‌اند و مخالفانند که زن‌ها بدون داشتن رابطه ثابت، صاحب فرزند شوند. رابطه جنسی قبل از ازدواج غیرقابل قبول است. اگرچه حدود یک‌سوم افراد با آن مخالفت جدی نداشته‌اند. یافته‌های مشابه در مطالعات جعفری‌بائی و همکاران (۱۳۸۹)، ضرابی و مصطفوی (۱۳۹۰)، فتحی (۱۳۹۳)، سادات صفوی و مینایی (۱۳۹۴)، کُرد زنگنه (۱۳۹۰)، جنادله و رهنما (۱۳۹۳)، خلج‌آبادی فراهانی (۱۳۹۵)، قنبری و همکاران (۱۳۹۷) نیز گزارش شده است. درحالی‌که سیاست‌های خانواده‌گرایی دولت به‌طور پیوسته مورد توجه مسئولین قرار داشته و دارد، موفقیت سیاست‌ها و برنامه‌ها، با انتقادات زیادی مواجه بوده و توفیق چندانی نداشته است. در ادامه، در ارزیابی آمار و شاخص‌های ازدواج و همچنین در خصوص سیاست‌های وضع‌شده و مطالعات آتی پیشنهادهایی ارائه می‌شود.

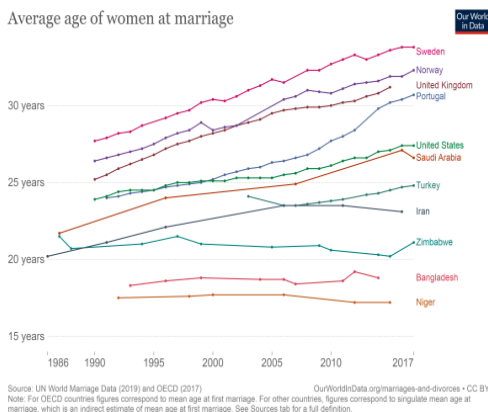
پیشنادهای سیاستی و مطالعاتی

چنانکه دیدیم، بررسی وضعیت ازدواج نشان داد اکثریت غالب در جامعه تمایل به ازدواج دارند و به تشکیل خانواده اقدام می‌کنند ولیکن برخی وضعیت ازدواج را بحرانی دانسته و آمار ازدواج را بسیار پایین توصیف می‌کنند. درحالی‌که بخشی از کاهش تعداد ازدواج‌ها به دلیل کاهش جمعیت در معرض ازدواج است و باید میزان ازدواج خالص و میزان ازدواج ویژه گروه‌های سنی گزارش شود، تا نمای واقعی‌تری از ازدواج حاصل شود؛ باید به این نکته توجه داشت که نرخ ازدواج، متأثر از ساختار سنی جمعیت است و یکی از دلایل اصلی کاهش نرخ ازدواج، عبور متولدین دهه ۱۳۶۰ (دوره انفجار مولید) از سن ازدواج است. انتقاد وارد بر این شاخص، این است که مخرج کسر تمام جمعیت، حتی افرادی که خارج از سن ازدواج قرار دارند و عملاً نمی‌توانند اقدام به ازدواج کنند را دربر می‌گیرد. برای برطرف کردن این نقصان، بهتر است از شاخص‌هایی استفاده

شود که در آن رابطه‌ای منطقی بین صورت و مخرج کسر برقرار باشد. شاخص‌های دقیق‌تر برای توصیف ازدواج، میزان ازدواج ویژه گروه‌های سنی، که حاصل تعداد ازدواج‌ها در یک گروه سنی پنج‌ساله بر جمعیت همان رده سنی است و میزان بازتعریف شده ازدواج که حاصل تقسیم تعداد ازدواج بار اول روی داده، به جمعیت زنان بیش از ۱۰ ساله هرگز ازدواج نکرده است، می‌باشد. از موضوعاتی که کمتر در ارزیابی ازدواج مدنظر قرار می‌گیرد، روند جهانی تغییرات است. کاهش نرخ ازدواج و افزایش میانگین سن ازدواج که از چالش‌های اصلی حوزه ازدواج در ایران به‌شمار می‌رود، پروسه‌ای جهانی است و در نظر داشتن موقعیت ایران در جهان، بخشی از دغدغه‌ها را کاهش می‌دهد. نمودارهای ۱۵ و ۱۶ نشان می‌دهد، نرخ خام ازدواج در ایران در مقایسه با کشورهای اسلامی مانند عراق و اندونزی و کشورهای اروپایی و اسکانندیناوی بالاتر است. اگرچه در سال‌های اخیر کاهش داشته که در برخی کشورها مانند عراق دیده نمی‌شود. میانگین سن ازدواج در ایران از کشورهای اروپایی، ایالت‌متحده، عربستان و ترکیه پایین‌تر بوده و از برخی کشورها مانند بنگلادش و نیجریه بالاتر است.

نمودار ۱۵. مقایسه نرخ خام ازدواج در ایران با برخی کشورهای جهان (۱۹۲۰-۲۰۱۸)

نمودار ۱۶. مقایسه میانگین سن ازدواج در ایران با برخی کشورهای جهان (۱۹۸۶-۲۰۱۷)

برنامه‌ها و سیاست‌های مرتبط با ازدواج جوانان که شرح آن‌ها به تفصیل بیان شد، به‌طور مؤثر عملیاتی نشده‌اند. گام‌های مؤثری در راستای برون‌رفت از چالش‌های ازدواج برداشته نشده و خانواده ایرانی با مشکلاتی مواجه است که نیاز به سیاست‌های مطلوب دارد. هنوز دولت مسئولیتی در برابر حقوق افراد بر عهده نگرفته و تأمین زندگی اقتصادی افراد در چارچوب خانوادگی و از طریق تعهدات متقابل خانوادگی است و ازدواج هنوز مسائل مالی فراوانی برای خانواده‌ها به دنبال دارد و این موارد با شرایط اجتماعی پیدایش خانواده هسته‌ای، هماهنگی ندارد (اعزازی، ۱۳۸۲). در مواردی عدم تطابق با اسناد بالادستی، سیاست‌ها را بی‌کارکرد کرده که لازم است تدابیر بهینه‌اندیشیده شود. در زمینه مناسبات جنسیتی و جایگاه زن و مرد در خانواده و جامعه با چنگدانی روبه‌رو هستیم که منجر به نوعی آشفتگی گفتمانی شده است. عدم توافق میان محققان و در برخی موارد میان محققان و برنامه‌ریزان اجتماعی مطرح است. با وجود دیدگاه‌های متضاد، آنچه مشخص است این است که علی‌رغم تدوین سیاست‌های مختلف و اجرای برنامه‌های متنوع برای سامان دادن به ازدواج، مشکل همچنان باقی است. لازم است فضای گفتمانی اصحاب علوم اجتماعی بیش‌ازپیش به هم نزدیک شود. به نظر می‌رسد یکی از اساسی‌ترین دلایل باقی ماندن مشکل ازدواج جوانان، تدوین و اجرای سیاست‌های مقطعی و عدم ارتباط مراکز مختلف اجرایی است. با نگاهی کلی می‌توان متوجه شد که بیشتر سیاست‌های مورد بحث، به نوعی در پی حل مشکلات اقتصادی مرتبط با ازدواج هستند درحالی‌که ارزیابی اقتصادی طرح‌ها و سیاست‌ها روشن نیست و این در حالی است که اجرای بیشتر این سیاست‌ها مستلزم بودجه بسیار بالایی است. به‌طور کلی می‌توان گفت قوانین به‌اندازه کافی وضع شده اما معلوم نیست چه بخشی از آن اجرا شده و یا امکان اجرا دارد. عدم پایش سیاست‌های وضع شده و

فقدان سازوکار نظارتی متناسب برای نظارت بر حسن اجرای مصوبات، از مشکلاتی است که در سیاست‌ها به آن توجه نشده است. وجود متولی واحد در زمینه اجرای سیاست‌های ازدواج ضرورت داشته و پایش و ارزیابی سیاست‌ها باید در اولویت قرار گیرد. به نظر می‌رسد جای خالی سیاست‌های جامع و همه‌جانبه و چندفرهنگی که برای گروه‌های اجتماعی، قدرت انتخاب قائل شده و گزینه‌های مختلف تشویقی و حمایتی را به آن‌ها پیشنهاد دهد تا خود، یکی را برگزینند، احساس می‌شود. همین‌طور جای خالی سیاست‌هایی که افراد را به‌مثابه مهره‌هایی جداافتاده از هم نپندارند که به آسانی با تغییر سیاست، تغییر مسیر و تغییر رفتار دهند. در خصوص لزوم استفاده از بسته سیاستی می‌توان به کشورهای موفق مانند آلمان استناد کرد. در راستای کاهش چالش‌های ازدواج، سیاست‌های چندگانه نیز نیاز هست. این سیاست‌ها باید شامل مجموعه‌ای از راهکارهای اقتصادی (کاهش بیکاری، تقویت سیستم آموزش مهارت‌ها، حمایت اقتصادی از فقرا، آموزش کارآفرینی)، راهکارهای اجتماعی (روابط دموکراتیک در خانواده، رشد رسانه‌ها، رشد تحصیلات، رشد آگاهی)، راهکارهای فرهنگی (الگوسازی خانواده بر مبنای الگوی ایرانی-اسلامی) و راهکار سیاسی باشد.

گاهی رویکرد غالب در برنامه‌ها و سیاست‌های جوانان بیشتر فرهنگ‌محور بوده، درحالی‌که امروزه بخش بزرگی از مسائل جوانان اقتصادی است. برخی سیاست‌ها از توجه به این موضوع غافل بوده که تورم جوانی اگرچه می‌تواند فرصت‌طلایی برای توسعه و شکوفایی کشور باشد، درعین‌حال می‌تواند منشأ بسیاری از مسائل و چالش‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کشور باشد. بیکاری چالشی در اقتصاد ایران است؛ جمعیت بیکار در سال ۱۳۵۵ حدود ۱۰ درصد، سال ۱۳۶۵، ۱۳۷۵، ۱۳۸۵ و ۱۳۹۵ به ترتیب ۱۴ درصد، ۹/۱ درصد، ۱۲/۸ درصد و ۱۲/۴ درصد بوده است. در سال ۱۳۹۵، نرخ بیکاری در مردان ۱۰/۵ و در زنان ۲۰/۷؛ در شهر ۱۳/۷ و در روستا ۸/۹؛ در سنین ۱۵ تا ۲۴ سال ۲۹/۲ درصد؛ در مردان با تحصیلات دانشگاهی ۱۱ و در زنان با تحصیلات دانشگاهی ۲۳/۴ درصد بوده است (عباسی‌شوازی و همکاران، ۱۳۹۶). لازم است جهت‌گیری دولت بیشتر در سطح کلان و کاهش بیکاری گروه سنی جوانان باشد. لازم است در سیاست‌گذاری و اجرای آن به عوامل تبیین‌کننده دقت بیشتری شود. بخش بزرگی از چالش‌های ازدواج به فاکتورهای اقتصادی، شغلی و بیکاری مرتبط است. در سیاست‌ها نیز این مهم دیده شده ولی عملاً کار مفیدی در راستای بهینه‌سازی ازدواج صورت نگرفته است. رفتارهای ازدواج در زنان و مردان با اقوام، تحصیلات و در سنین مختلف یکسان نبوده و براین اساس لازم است، هرگونه سیاست‌گذاری جامع و کارآمد در این حوزه، توجه به این تفاوت‌ها و عدم تبعیت از الگوی یکسان برای تمامی اقشار را در دستور کار خود قرار دهد.

لازم است سیاست‌ها وسیع‌تر و جامع‌تر از الگودهی باشد. اشکال الگودهی برای خانواده این است که درنهایت پای دولت و سیاست‌گذاری برای تحمیل یا حداقل ترویج الگو به میان می‌آید. به عبارت دیگر، یک امر فرهنگی تبدیل به امر سیاسی می‌شود و آنچه باید از خلال گفتگو و تأمل آگاهانه حاصل شود، از طریق قدرت مستقیم و یا غیرمستقیم قوانین و سیاست‌ها پیگیری می‌شود. نباید تصور شود که می‌توان به راحتی و با وضع قوانین، الگوی خاصی به خانواده تحمیل و آن را به این شکل کنترل کرد. دولت به جای آنکه نقش دستوری برای رفتارهای خانواده داشته باشد، بهتر است خدمات و حمایت‌های لازم را به خانواده ارائه دهد.

در فرهنگ‌سازی بهینه، به کارگیری اتاق‌های فکر و ارزیابی آن‌ها و ارسال پیام‌ها به‌طور غیرمستقیم پیشنهاد می‌شود. در جامعه ما همواره دینداری و تقیدات مذهبی بر ارکان مختلف حوزه عمومی و خصوصی افسار مختلف تأثیر بسزایی داشته است. لازم است تمهیدات مطلوب در راستای حفظ ارزش‌های دینی جوانان به کار گرفته شود تا به تشکیل خانواده و پایداری آن منجر شود. جعفرآبادی (۱۳۹۰)، فروتن (۱۳۹۷)، مدیری (۱۳۹۶) نیز به تأثیر دین بر ازدواج و ارزش‌های خانوادگی تأکید داشته‌اند. با توجه به تغییرات نگرشی و وجود روابط مبادله‌ای در ازدواج و برآورد هزینه و فرصت به‌وسیله کنشگران، لازم است ضرورت همسان‌همسری و تعادل قدرت در خانواده آموزش داده شده و فرهنگ‌سازی شود. فراتحلیل تأثیر رسانه بر خانواده نشان داده، در بیشتر مطالعات، رویکرد آسیب‌شناختی بر رسانه حاکم بوده و رسانه‌های نوین، به‌عنوان عوامل آسیب‌زا بازنمایی شده‌اند. همچنین علاوه بر بی‌توجهی به تأثیرات مثبت رسانه‌ها، پیچیدگی تأثیرات و نقش متغیرها و عوامل میانجی و نقش خانواده‌ها، در پذیرش یا عدم پذیرش این رسانه‌ها و کنترل تأثیرات آن‌ها نادیده گرفته شده است (جنادله و رهنما، ۲۰۱۹). لازم است به نقاط مثبت رسانه‌ها توجه شده و از تکنولوژی نوین در راستای تقویت خانواده بهره برد. آموزش و نقش رسانه‌ها باید مدنظر باشد. با توجه به بهره‌وری از نرم‌افزارهای امن در همسریابی، ازدواج موفق و پایداری خانواده در برخی جوامع و عدم بهره‌گیری بهینه از تکنولوژی در حوزه ازدواج در جامعه ما، لازم است این مهم جدی‌تر دیده شود.

مشاوره ازدواج از ارکان مهم همسرگزینی است. درحالی‌که جوانان به مشاوره‌های ازدواج دسترسی کافی ندارند و دسترسی منوط به هزینه بالاست. در مشاوره‌های ازدواج، ارتباط و تعامل ناکافی ارائه‌دهندگان خدمت با گروه هدف، به کار نبردن بهینه نتایج تحقیقات در طراحی برنامه و عدم آگاهی از نیازهای زوجین، عدم شناخت خال‌ها، مبتنی بر جنس‌نبودن ارائه خدمات وجود دارد. بنابراین سیاست‌گذاری و اجرای برنامه آموزشی پیش از ازدواج نیاز به اصلاح اساسی دارد (بستانی خالصی و سیمبر، ۱۳۹۳). اجرای تقبل هزینه‌های مشاوره به‌وسیله بیمه پایه و بیمه

تکمیلی اقدام مثبتی خواهد بود.

در ازدواج زود هنگام، جبر و عدم آزادی انتخاب از سوی کودکان وجود داشته و در بیشتر موارد توافقی بوده که بین والدین صورت گرفته است (ترماین، ۲۰۰۶؛ ایمان‌زاده و علیپور، ۱۳۹۵؛ افتخارزاده، ۱۳۹۴؛ سادات صفوی و مینایی، ۱۳۹۴). فقر اقتصادی، اعتیاد والدین، تحصیلات پایین، فقر فرهنگی، نگاه مردسالارانه و باورهای سنتی، اجبار و فرهنگ طایفه‌ای و قومی؛ از مهم‌ترین علل آن بوده است (جوادیان و همکاران، ۱۳۹۹؛ حسینی‌فر و اکبری، ۱۳۹۸؛ افتخارزاده، ۱۳۹۴؛ ترماین، ۲۰۰۶) و طلاق، نارضایتی از ازدواج، ترک تحصیل، افسردگی، بیماری‌های جسمی و روانی، زایمان زودرس، ناتوانی در تربیت فرزندان، ناتوانی در تصمیم‌گیری و وابستگی به خانواده‌ها از پیامدهای آن بوده است (ایمان‌زاده و علی‌پور، ۱۳۹۵؛ حسینی‌فر و اکبری، ۱۳۹۸؛ مقدادی و جوادیپور، ۱۳۹۶). لازم است در خصوص سن قانونی برای ازدواج، بر اساس نظر متخصصان بازبینی انجام شود. از آنجا که روابط جنسی پیش از ازدواج، زندگی مشترک بدون ازدواج، افزایش فشار اقتصادی بر والدین، از پیامدهای بالارفتن سن ازدواج و گسترش دوران بلوغ است، لازم است در راستای کاهش میانگین سن ازدواج تدابیر مؤثر اندیشیده شود. از پیامدهای افزایش میانگین سن ازدواج، باقی‌ماندن جوانان در خانه پدری تا سنین بالاست که ممکن است، مشکلاتی را برای نسل‌های متفاوت رقم بزند. بنابراین لازم است آموزش مهارت‌های ارتباطی در اولویت باشد. بررسی تأثیر جنسیت بر وضعیت ازدواج در کشور نشان می‌دهد که وضعیت مجرد در جامعه زنان (به‌ویژه پس از ۳۵ سالگی) با نگرانی بیشتری همراه است. از سوی دیگر میانگین سن ازدواج در کشور در جامعه زنان با رشد بیشتری همراه بوده که نشان از اولویت این گروه در سیاستگذاری دارد.

می‌بایست از مطالعات تکراری، ناکارآمد و عدم استفاده از نتایج تحقیقات یا ارائه نتایج نادرست، پرهیز کرد. همچنین از سیاست‌های تکراری، سیاست‌های موازی، عدم تعیین متولی در اجرای سیاست‌ها، عدم وجود سیاست‌های کارآمد، وضع سیاست‌های ناشدنی و غیرقابل اجرا و عدم پایش سیاست‌ها اجتناب کرد. عملیاتی کردن سیاست‌های خانواده لازم است با پایش‌های دوره‌ای همراه باشد. عدم پایش سیاست‌های وضع شده و فقدان سازوکار نظارتی متناسب برای نظارت بر حسن اجرای مصوبات، از دیگر مشکلاتی است که لازم است در سیاست‌ها به آن توجه شود. مطالعات موازی، نهادهای سیاستگذار و نهادهای اجرایی موازی ساماندهی شود. میان‌روزی و تعادل در قوانین لحاظ شود. محققان در بررسی تغییرات خانواده، با فقر داده روبه‌رو هستند، از این رو گاهی برای بررسی روند تغییر و تحول ابعاد مختلف خانواده به بررسی تفاوت‌های نسلی پرداخته، گاهی به توصیف یا تحلیل چند متغیر محدود اکتفا کرده و گاهی با مفروض داشتن

برخی ویژگی‌های پیشین خانواده، با استفاده از مطالعات مقطعی تغییرات خانواده را ترسیم کرده‌اند. با توجه به عدم وجود داده‌های طولی در نگرش‌سنجی‌ها و نقصان در تحلیل داده‌های موجود مطالعات ملی در حوزه خانواده، تولید داده‌های ملی در موج‌های ۳ تا ۵ ساله و تولید داده‌های طولی، ضرورت دارد. لازم به ذکر است که در حوزه ازدواج، نگرش‌سنجی با محدودیت‌های زیادی همراه است و عدم وجود داده‌ها در موج‌های مختلف یکی از مهم‌ترین آن‌ها است. گویه‌های مرتبط با ازدواج در موج‌های مختلف یکسان نیست و این محدودیت، امکان بررسی روند تغییرات را از محققان سلب می‌کند. سهم قابل توجهی از موضوعات مرتبط با ازدواج به عدم اجرای مطالعات عمیق و عدم ارائه آن مربوط است. اشاعه نتایج تحقیقات به سیاستگذاران پیشنهاد می‌شود. با توجه به اینکه در برخی پژوهش‌ها نتایج متفاوت دیده می‌شود، برای ارائه پیشنهادها سیاست‌های سیاستی دقیق‌تر، انجام دادن فراتحلیل در علل وقوع چالش‌های حوزه ازدواج پیشنهاد می‌شود. همچنین تحقیقات در اجرای سیاست و سیاست اثرگذار و ارزیابی سیاست‌ها و پایش سیاست‌ها و انجام دادن مطالعات تطبیقی و بررسی سیاست‌های موفق پیشنهاد می‌شود.

قدردانی

این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی با عنوان «تغییرات ازدواج، طلاق و فرزندآوری در ایران: تحلیل داده‌های ملی در سه دهه اخیر» بوده که با حمایت مالی پژوهشکده مطالعات فناوری انجام شده است. بدینوسیله از همکاران پژوهشکده مطالعات فناوری و خانم دکتر صدیقه رضانی (همکار طرح) و خانم دکتر مژگان خوشنام (ناظر طرح) قدردانی می‌شود.

منابع

- احمدی، ع. (۱۳۸۳). بررسی تأثیر ازدواج زودهنگام بر ترک تحصیل زنان نوجوان در ایران با رویکرد چند سطحی. *همایش انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، ۲، ۵۴-۳۳.
- ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، پیمایش سال ۱۳۹۴.
- ارزش‌های جهانی، سال‌های ۲۰۰۰، ۲۰۰۵، ۲۰۱۷.
- اعزازی، ش. (۱۳۸۲). جامعه‌شناسی خانواده با تأکید بر نقش ساختار و کارکرد خانواده در دوران معاصر. تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
- افتخارزاده، س. ز. (۱۳۹۴). تجربه زیسته زنان. *پژوهش‌نامه مددکاری اجتماعی*، ۳، ۱۰۹-۱۵۶.

- اکبری، م.، و پورقنبر، م. (۱۳۹۸). ازدواج زودهنگام دختران در مناطق شهری ایران طی دهه‌های چهل و پنجاه شمسی (مطالعه موردی شهر تهران). جامعه‌شناسی تاریخی، ۱۱(۱)، ۳۳-۴۴.
- امانی، م. (۱۳۸۰). نگاهی به چهل سال تحول جمعیت‌شناختی ازدواج در ایران (از ۱۳۳۵ تا ۱۳۷۵)، نامه علوم/اجتماعی، ۱۷، ۳۳-۴۶.
- ایمان‌زاده، ع.، و علیپور، س. (۱۳۹۵). تجربه زیسته زنان مرند از مشکلات ازدواج زودهنگام. فصلنامه علمی پژوهشی زن و فرهنگ، ۸(۳۰)، ۳۱-۴۶.
- آزادارمکی، ت. (۱۳۸۶). جامعه‌شناسی خانواده ایرانی. تهران: سمت.
- آزادارمکی، ت.، مدیری، ف.، و وکیلی، ع. (۱۳۸۹). خانواده ایرانی: فروپاشی یا تغییرات بنیادی با بررسی نقش آموزش عمومی همگانی در بهبود وضع موجود. خانواده و پژوهش، ۱۷(۱)، ۶۳-۸۴.
- برهان، ف.، اباذری، ف.، و عباس‌زاده، ع. (۱۳۸۰). بررسی برداشت دانشجویان مرکز آموزش عالی بم پیرامون ازدواج. فصلنامه اصول بهداشت روانی، ۳، ۱۱-۱۲.
- بگی، م. (۱۳۹۷). پویایی خانوار در ایران: تعیین‌کننده‌های مؤثر بر ترتیبات زندگی، ساختار و بُعد خانوار در ایران طی سه دهه اخیر، رساله دکتری، رشته جمعیت‌شناسی، گروه جمعیت‌شناسی، دانشگاه تهران.
- پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری (۱۳۹۳). سیاست‌های کلی جمعیت. در دسترس در ۱۴۰۰: <https://www.leader.ir/fa/timeline/12/>
- پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری، ۱۳۹۳.
- تاج‌بخش، غ.، و محمدی، ح. (۱۳۹۹). واكوی دلایل گرایش جوانان به زندگی مجردی و رویگردانی از ازدواج. فصلنامه علمی جمعیت، ۲۷(۱۱۱)، ۱۱۳-۱۳۴.
- تاج‌بخش، غ.، و نصیری، م. (۱۴۰۰). رابطه متغیرهای اقتصادی و افزایش سن ازدواج با رویکرد سیاست‌های کلی جمعیت. سیاست‌های راهبردی و کلان، ۹(۳۳)، ۸۲-۱۰۳.

- توده‌فلاح، م.، و کاظمی‌پور، ش. (۱۳۸۹). بررسی تأثیر نوسازی بر سن ازدواج با تأکید بر شاخص‌های جمعیت‌شناسی ازدواج در سطح کشور و ۷ استان منتخب ۱۳۸۵. *فصلنامه پژوهش اجتماعی*، ۳(۸)، ۱۰۵-۱۳۱.
- توسلی، غ. (۱۳۸۷). *نظریه‌های جامعه‌شناسی*. تهران: انتشارات سمت.
- جعفرآبادی، ا. (۱۳۹۰). بررسی علل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر افزایش سن ازدواج (مورد مطالعه جوانان شهر گرگان). *فصلنامه دانش انتظامی گلستان*، ۲(۷)، ۷۶-۵۱.
- جعفری‌بائی، م.، رحمانی فیروزجاه، ع.، فروتن، ی.، و پهلوان، م. (۱۳۹۸). بررسی تحول خانواده ایرانی از دریچه شاخص‌های جمعیتی. *فصلنامه جمعیت*، ۲۶(۱۰۹-۱۱۰)، ۱۲۱-۱۵۳.
- جنادله، ع.، و رهنما، م. (۱۳۹۳). دگرگونی در الگوی متعارف خانواده ایرانی (تحلیل ثانویه داده‌های ملی). *خانواده پژوهی*، ۱۰(۳۹)، ۲۷۷-۲۹۶.
- جنادله، ع.، و رهنما، م. (۲۰۱۹). بازنمایی آسیب‌شناسانه رسانه‌های نوین در مطالعات خانواده (فراتحلیل مقالات چاپ‌شده درخصوص تأثیر رسانه‌های نوین بر خانواده). *مطالعات رسانه‌های نوین*، ۴(۱۶)، ۱-۴۰.
- جوادیان، س.، ر.، شمالی احمدآبادی، ا.، ترکاشوند مرادآبادی، م.، و عابدی، م. (۱۳۹۹). زمینه‌ها و پیامدهای دختران ۱۳ تا ۱۶ ساله (شهرستان اردکان، یزد). *مجله مطالعات اجتماعی ایران*، ۱۳(۴)، ۳۱-۵۴.
- حسن‌زاده، ح. (۱۳۹۰). بررسی علل تأخیر در سن ازدواج پسران جوان در استان کردستان. *فصلنامه دانش انتظامی کردستان*، ۲(۶)، ۱۳۵-۱۶۳.
- حسینی، ح.، و گراوند، م. (۱۳۹۲). سنجش عوامل مؤثر بر شکاف رفتار و نگرش زنان به سن مناسب ازدواج در شهر کوه‌دشت. *نشریه زن در توسعه و سیاست*، ۱۱(۱)، ۱۰۱-۱۱۸.
- حسینی‌فر، م.، و اکبری، ز. (۱۳۹۸). بررسی پیامدهای اجتماعی بر روند آموزش دختران (مطالعه موردی: شهر اسفرورین). *فصلنامه علمی-تخصصی پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی*، ۱(۲)، ۱۲۳-۱۴۶.

- خلیج‌آبادی فراهانی، ف. (۱۳۹۵). فراتحلیل پژوهش‌های انجام‌شده در مورد رابطه جنسی قبل از ازدواج در دانشجویان در ۱۵ سال گذشته. فصلنامه خانواده‌پژوهی، ۳۳۹، ۳۴۷-۳۶۷.
- ریتزر، ج. (۱۳۹۵). نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر. محسن ثلاثی. تهران: علمی.
- سادات صفوی، ح.، و مینایی، م. (۱۳۹۴). تجربه زیسته دختران نوجوان در نقش همسر (مطالعه دختران آران بیدگل). ویژه‌نامه پژوهش‌نامه زنان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۶(۱)، ۸۷-۱۰۶.
- ساروخانی، ب. (۱۳۸۴). مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده. چاپ هفتم. تهران: انتشارات سروش (صداوسیما).
- سازمان ملی جوانان. (۱۳۸۸). ملاک‌ها، معیارها و بهترین زمان ازدواج از نظر جوانان.
- سالنامه آمارهای جمعیتی، سازمان ثبت‌احوال کشور، سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۵.
- سرایی، ح. (۱۳۸۵). تداوم و تغییر خانواده در جریان گذار جمعیتی ایران. نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۱(۲)، ۳۶-۷۰.
- سفیری، خ. (۱۳۶۶). تغییرات خانواده در ایران در طی سی سال اخیر. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تربیت مدرس.
- سیمبر، م.، و بستانی خالصی، ز. (۱۳۹۳). چالش‌های سیاستگذاری و اجرایی برنامه آموزشی پیش از ازدواج در ایران. چهارمین همایش سراسری راهکارهای ارتقای کیفیت خدمات پرستاری و مامایی. یزد. ۱۲-۱۴. اسفند ۱۳۹۳.
- شهابی، م. (۱۳۷۰). آرمان‌های زوجیت و همسرگزینی در شهر تهران (پژوهشی درباره میزان توافق دختران دبیرستانی و مادران آن‌ها در طرز تلقی‌های زناشویی). پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تهران.
- شبیری، م. (۱۳۹۴). مطالعه تأثیر ساختار جمعیت و تحولات جمعیتی-اجتماعی خانوار بر تغییرات الگوی مصرف در ایران طی دوره زمانی ۱۳۶۳-۱۳۹۲. پایان‌نامه دکتری. دانشکده علوم اجتماعی. دانشگاه تهران.
- صادقی، ر.، محمد قدسی، ع.، و افشارکهن، ج. (۱۳۸۶). واکاوی مسئله ازدواج و اعتبارسنجی یک راه‌حل. پژوهش زنان، ۵(۱)، ۸۳-۱۰۸.

- ضرابی، و. و مصطفوی، س، ف. (۱۳۹۰). بررسی عوامل مؤثر بر سن ازدواج زنان در ایران، یک رویکرد اقتصادی. فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی، ۱۱(۴)، ۳۳-۶۴.
- عباسی شوازی، م. (۱۳۹۶). تحولات و وضعیت جمعیت در جمهوری اسلامی ایران. تهران: موسسه مطالعات و مدیریت جامع و تخصصی جمعیت کشور.
- عباسی شوازی، م، و ترابی، ف. (۱۳۸۵). تفاوت‌های بین نسلی ازدواج خویشاوندی در ایران. مجله جامعه‌شناسی ایران، ۷(۴)، ۱۱۹-۱۴۶.
- عرشی، م، شریفیان ثانی، م، و تکفلی، م. (۱۳۹۷). سیاست‌های فراگیر رفاه خانواده در ایران. فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، ۱۸(۷۰)، ۱۰۵-۱۴۰.
- علمدار، ف. (۱۳۸۶). مسئله ازدواج، سیاست‌ها و عملکردهای دولت. مطالعات راهبردی زنان، ۳۵، ۶۴-۹۸.
- فتحی، ا. (۱۳۹۳). روند ازدواج در ایران با تأکید بر نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن. آمار، ۶، ۷-۱۰.
- فروتن، ی. (۱۳۹۷). رویکرد اجتماعی به الگوهای ازدواج در ایران. نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۱۳(۲۶)، ۹-۳۶.
- قانع‌راد، م، و عزلتی مقدم، ف. (۱۳۸۹). بررسی انتقادی تشخیص‌ها و سیاست‌گذاری‌ها در مسائل خانواده و ازدواج. مسائل اجتماعی ایران، ۱(۱)، ۱۶۱-۱۹۳.
- قنبری برزبان، ع، سلمان‌وندی، ش، و فاطمی، ن. (۱۳۹۷). تأملی بر تأثیر روابط جنسی پیش از ازدواج بر گرایش به ازدواج، مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه اصفهان. پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، ۷(۳)، ۳۳-۵۴.
- کاظمی‌پور، ش. (۱۳۸۳). تحول سن ازدواج زنان در ایران و عوامل جمعیتی مؤثر بر آن. پژوهش زنان، ۲(۳)، ۱۰۳-۱۲۴.
- کُرد زنگنه، ج. (۱۳۹۰). بررسی میزان و عوامل مؤثر بر ازدواج زود هنگام در ایران. توسعه اجتماعی، ۶(۱)، ۱۵۷-۱۸۸.

- کلهر، س.، و ارحامی، آ. (۱۳۹۲). ارزیابی تطبیقی سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران با روندهای جهانی در حوزه خانواده. فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده، ۱۵(۵۹)، ۵۹-۱۰۴.
- کوهی، ک. (۱۳۹۸). بررسی کودک‌همسری در کشور با تأکید بر استان آذربایجان شرقی. فصلنامه حقوق کودک، ۱(۳)، ۱۲۹-۱۵۹.
- محمودیان، ح. (۱۳۸۳). سن ازدواج در حال افزایش: بررسی عوامل پشتیبان. نامه علوم اجتماعی، ۲۴، ۲۷-۵۳.
- مدیری، ف. (۱۳۹۷). گونه‌های مختلف ارزش‌های خانوادگی و همبسته‌های اقتصادی اجتماعی آن در شهر تهران. جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۹(۶۹)، ۷۱۱-۷۶۶.
- مدیری، ف.، و مهدوی، م. (۱۳۹۶). بررسی نسلی تأثیر دینداری بر ارزش‌های خانوادگی سنتی و مدرن در شهر تهران. پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر، ۶(۱۰)، ۱۰۹-۱۳۲.
- مرکز آمار ایران، داده‌های سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن. طرح هزینه و درآمد خانوار، سال ۱۳۷۰ تا ۱۳۹۸.
- مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن، سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۵.
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۷۱). تشکیل شورای عالی جوانان. در دسترس در ۱۴۰۰: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/100173>
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۳). آیین‌نامه اجرای ساماندهی ازدواج جوانان. در دسترس در ۱۴۰۰: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/125135>
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۳). قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. در دسترس در ۱۴۰۰: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/94202>
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۴). راهبردهای گسترش فرهنگ عفاف. در دسترس در ۱۴۰۰: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/101228>
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۴). سیاست تشکیل خانواده و سیاست‌های تحکیم و تعالی آن. در دسترس در ۱۴۰۰: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/101204>

- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۴). *قانون تسهیل ازدواج جوانان*. در دسترس در ۱۴۰۰: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/97806>
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۵). *قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران*. در دسترس در ۱۴۰۰: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1014547>
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۹). *الزامات فرایندی ناظر بر تصویب طرح جمعیت و تعالی خانواده در مجلس یازدهم*. قابل دسترس در ۱۴۰۰: <https://rc.majlis.ir/fa/report/show/1560348>
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۹). *اظهار نظر کارشناسی درباره «طرح جمعیت و تعالی خانواده و ضرورت بررسی آن طبق اصل هشتماد و پنجم قانون اساسی»*. در دسترس در ۱۴۰۰: <https://rc.majlis.ir/fa/report/show/1560348>
- مقدادی، م.، و جوادپور، م. (۱۳۹۶). تأثیر بر سلامت جنسی کودکان و سازوکارهای مقابله با آن. *فصلنامه حقوق پزشکی*، ۱۱ (۴۰)، ۳۱-۶۰.
- ملکی، ا.، ربیعی، ع.، شکرپیگی، ع.، و بالاخانی، ق. (۱۳۹۴). بررسی فردی شدن خانواده در ایران با تأکید بر روند تغییرات ساختاری و کارکردی خانواده ایرانی از سال ۱۳۳۵ تا سال ۱۳۹۳. *فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات راهبردی زنان*، ۱۸ (۶۹)، ۴۱-۹۶.
- موحد، م.، و عباسی شوازی، م. (۱۳۸۵). بررسی رابطه جامعه‌پذیری و نگرش دختران به ارزش‌های سنتی و مدرن در زمینه روابط بین شخصی دو جنس پیش از ازدواج. *مطالعات زنان*، ۴ (۱)، ۶۷-۹۹.
- موسوی ویایه، ف.، سهراب‌زاده، م.، و نیازی، م. (۱۳۹۸). بررسی مختصات سیاست خانواده در ایران بر اساس تحلیل مضمون اسناد بالادستی. *فصلنامه علمی-پژوهشی سیاستگذاری عمومی*، ۶ (۱)، ۲۲۳-۲۴۱.
- مهاجرانی، ع. (۱۳۸۹). تحول وضع زناشویی و تغییر الگوی سنی ازدواج در ایران. *فصلنامه تخصصی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر*، ۴ (۱۱)، ۴۱-۵۳.
- مهاجرانی، ع. (۱۳۷۵). روند انتقال و تحول خانواده در ایران و جهان. *فصلنامه جمعیت*، ۱۷، ۹-۱۶.

References

- Collins English Dictionary, Available in: <https://www.collinsdictionary.com>
- Johnston, M. P. (2014). Secondary Data Analysis: A Method of which the Time Has Come. *Qualitative and Quantitative Methods in Libraries (QQML)*, 3, 619–626.
- Lesthaeghe, R., & Neels, K. (2002). From the first to the second demographic transition: An interpretation of the spatial continuity of demographic innovation in France, Belgium and Switzerland. *European Journal of Population/Revue européenne de démographie*, 18(4), 325-360.
- Tremayne, S. (2006). Modernity and early marriage in Iran: a view from within. *Journal of Middle East Women's Studies*, 2(1), 65-94.
- United nations, department of economic and social affairs, population division, fertility and family planning, Estimates and Projections of Women of Reproductive Age Who Are Married or in a Union 2020 Revision.